

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

« КЕЛИШИЛГАН »

Ўзбекистон Республикаси Олий ва
ўрта махсус таълим вазирлиги

2019 йил

« ТАСДИҚЛАЙМАН »

ТошДШИ ректори
Ф.Ф.в. Г.Ш.Рихоева

2019 йил

**МУТАХАССИСЛИК ФАНЛАРИ БЎЙИЧА МАГИСТРАТУРАГА
КИРИШ СИНОВИ ДАСТУРЛАРИ ВА БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ**

- 5A120101 Адабиётшунослик (шарқ тиллари)
- 5A120102 Лингвистика (шарқ тиллари)
- 5A120103 Мумтоз филология (турлари бўйича)
- 5A120104 Матншунослик ва адабий манбашунослик
- 5A120201 Қиёсий тилшунослик, лингвистик таржимашунослик (шарқ тиллари)
- 5A120202 – Синхрон таржима (шарқ тиллари)
- 5A120302 Тарих (йўналишлар ва мамлакатлар бўйича)
- 5A120304 Тарихшунослик, манбашунослик ва тарихий тадқиқот усуллари (мамлакатлар бўйича)
- 5A120701 Халқаро муносабатлар ва жаҳон сиёсати
- 5A120801 Шарқ фалсафаси ва маданияти
- 5A231001 Хорижий мамлакатлар иқтисодиёти ва мамлакатшунослик (мамлакатлар ва минтақалар бўйича)
- 5A231102 Ташқи иқтисодий фаолият (соҳалар ва фаолият йўналишлари бўйича)

Мутахассисликлари учун

Тошкент 2019

5A120101 – АДАБИЁТШУНОСЛИК (шарқ тиллари)

Т у з у в ч и л а р: Мухиддинова Д.З. – “Хорижий Шарқ мамлакатлари адабиёти” кафедрасининг мудирини, филология фанлар докторини.

Т а қ р и з ч и л а р: Ходжаева Р.У. –ХШМА кафедраси профессори, ф.ф.д.

Тилавов А. –ф.ф.н, Ўзбекистон миллий университети доценти

КИРИШ

Мазкур дастур магистратуранинг “Адабиётшунослик” (шарқ тиллари ва тадқиқот йўналишлари) мутахассислигига қабул имтиҳонларини топшириш бўйича тузилган бўлиб, унда талаба бакалавриятда тили ўрганилаётган мамлакат адабиёти бўйича олган билимлари асосида “Мамлакат адабиётшунослиги” мутахассислигига мўлжалланган қабул имтиҳонлари саволлари ҳамда уларни баҳолаш мезонлари ишлаб чиқилган. Дастур ўқитувчи учун ҳам, кирувчи талаба учун ҳам йўриқнома сифатида хизмат қилади ва талабанинг танлаган мутахассислиги бўйича билимларининг натижалари нимадан иборат эканлигини намойиш этади.

Дастурнинг мақсад ва вазифалари

Дастур қабул имтиҳонларини ташкил этишнинг расмий жиҳатларини ўзида мужассамлаштирган бўлиб, унинг асосий **мақсади**

- Тўрт йиллик таълим жараёнида талаба эришиши лозим бўлган малака, кўникма ва билимлар даражасини аниқлаш, бакалавр даражасини олган мутахассиснинг давлат таълим стандартларида қўйилган талабларга қай даражада жавоб бера олиши, мутахассислиги бўйича эгаллаган назарий ва амалий билимларини ҳаққоний баҳолашдан иборат.
- Қабул имтиҳони давлат хайъатининг **вазифаси** – бакалавр битирувчисининг шарқ адабиётшунослиги, хусусан ўрганаётган мамлакат адабиёти бўйича эгаллаган билимларини чуқурлаштиришга лайоқатлилигини синовдан ўтказишдир.

Давлат қабул имтиҳонлари бўйича талабалар билимига, кўникма ва малакасига қўйиладиган талаблар

Давлат қабул имтиҳонларини топшириш учун бакалавр битирувчиси:

- адабиётшуносликнинг назарий масалалари, ўрганаётган мамлакат адабиётининг ривожланиш тарихи, мамлакат адабиёти бўйича адабиётларнинг миллий хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ўқув режасида тасдиқланган махсус курслар бўйича, хусусан, мамлакат адабиётига бўлган ташқи таъсирлар ва уларнинг натижалари ҳақида **тасаввурга эга бўлиши:**
- мамлакат адабиётидаги назм ва насрнинг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари, уларнинг вакилларининг ижоди, бадиий асарларни тилда ўқиш ва уларни бадиий таҳлил қилиш каби масалаларга **мустақил ёндоша олиш:**
- Алоҳида олинган адибларнинг ижоди ёки маълум бир адабий давр ёки жараёни мустақил таҳлил қила олиш ва хулосалар бера олиш **малака ва кўникмасига эга бўлишлари лозим/**

Давлат қабул имтиҳонларига киритилган фаннинг бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

Ўрганаётган мамлакат адабиёти бўйича давлат қабул имтиҳонини топшириш учун талаба ўқув режасига киритилган умуммутахассисликнинг интеграллашган курслари ва барча махсус курслар (Адабиётшуносликка кириш ва Адабиёт назарияси, Тили ўрганилаётган

мамлакат адабиёти ва драматургияси ҳамда бошқа турли махсус курслар) бўйича чуқур билим ва кўникамага эга бўлиши лозим.

АСОСИЙ ҚИСМ

Давлат қабул имтиҳонларига киритилган саволлар мазмуни

I Блок саволлари

Биринчи блок саволларига талабанинг бакалаврият ўқув режасида тахсил олган предметлари, хусусан, Адабиётшуносликка кириш ёки Адабиёт назарияси курсларида ўтилган мавзулар доирасида саволлар киритилади. Жумладан, Адабий турлар ва жанрлар, бадиий асарни ўрганиш, лирик тур ва унинг жанрлари, драматик тур жанрларининг белгилари ва тараққиёти, адабий мактаблар, йўналишлар ва оқимлар, сюжет ва унинг турлари, бадиий асарни ўрганиш, бадиий асар композицияси, поэтика, бадиий асарда шакл ва мазмун, бадиий асарларда назарий қарашлар ва бошқалар.

II Блок саволлари

Иккинчи блок саволарига тили ўрганилаётган мамлакат адабиётининг қадим ва ўрта асрлар даврига оид бўлиб, унда миллий адабиётларда оғзаки ижод ва қадимий ёзма ёдгорликлар. Адабиёт ривожининг ўрта асрлар даври ва шу давр адабиётининг наср ва назмда ижод этган вакиллари ижоди, ўрта асрларга хос адабий жараёнлар тавсифи каби саволлардан ташкил топади.

III Блок саволлари

Учинчи блок саволлари миллий адабиётлар ривожининг замонавий даври, адабиётларга ташқи таъсирлар, хусусан ғарб таъсири ва бу таъсир натижасида шаклланган янги адабий жараёнлар, янги жанр, сюжет ва образлар мавжуда бўлган асарлар шу давр адибларининг ижоди мисолида ёритиб берилиши талаб этилади. Миллий адабиётлар ривожининг энг янги даври билан боғлиқ бўлиб, унда энг янги давр (XX аср охири ва XXI аср биринчи 10 йиллиги) даври ҳақида, бу даврда адабий жараёнларда шакланган янги адабий оқимлар ва йўналишлар, уларнинг вакиллари ижоди, бадиий асарлари, бу даврда шарқ халқлари адабиётига бўлган ташқи таъсирлар, хусусан ғарб таъсири ва бу таъсир натижасида шаклланган янги адабий асарлар, янги жанр, сюжет ва образлар мавжуд бўлган асарлар шу давр адибларининг ижоди мисолида ёритиб берилиши талаб этилади.

Давлат қабул имтиҳонларини уюштириш бўйича кўрсатма ва йўлланмалар

Давлат қабул имтиҳонларини ўтказишда тили ўрганилаётган мамлакат адабиёти (қадим, ўрта асрлар ва янги давр адабиёти).

Давлат қабул имтиҳонларига киритилиши мумкин бўлган таҳминий мавзулар:

Шарқ мамлакатлари адабиётида адабий танқид ва назарий қарашларнинг шаклланиш асослари. Шарқ мумтоз давр адабиётининг ўзига хос хусусиятлари (назм ва насрга оид жанрлар ва турлар). Шарқ мамлакатлари адабиётида наср. Шарқ мамлакатлари адабиётида шеърый тизимлар. Шарқ мамлакатлари адабиётида адабий алоқалар, таъсир ва ўзаро таъсир масалалари. Шарқ мамлакатлари адабиётида адабий оқимлар ва йўналишлар, уларнинг адабий мероси. Шарқ мамлакатлари адабиётига Ғарб таъсири. Шарқ мамлакатлари адабиёти драматургияси. Мумтоз давр адабиёти вакиллари ижодида тасаввуфий қарашлар. Замонавий давр адабиётида модернизм, постмодернизм, неореалистик ва сюрреалистик қарашлар. Мумтоз давр адабиётининг образлар тизими. Янги давр адабиётининг образлар тизими. Тил ва бадиий тил масалалари. Мумтоз давр жанрлар тизими. Янги давр жанрлар тизими

Ўрганилаётган мамлакат адабиёти ривожидида фольклор давр. Ўрганилаётган мамлакат адабиётида ёзма адабиётнинг шаклланиши. Ўрганилаётган мамлакат адабиёти қадимий ёзма ёдгорликлар ва уларнинг тавсифи. Ўрганилаётган мамлакат адабиёти ривожидида даврлаштириш масаласи. Ўрганилаётган мамлакат адабиётининг қадимий давр ёдгорликлари. Ўрганилаётган мамлакат адабиётининг ўрта асрларга оид ёдгорликлари. Ўрганилаётган

мамлакат адабиётида биринчи роман. Ўрганилаётган мамлакат адабиётида ҳикоя (новелла) жанрининг шаклланиши. Ўрганилаётган мамлакат адабиётига Ғарб таъсири масаласи. Ўрганилаётган мамлакат адабиётида тасаввуфий қарашлар.

**Давлат қабул имтиҳонларини уюштиришда
фойдаланиладиган адабиётлар
Асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалар**

1. Каримов И.А. Адабиётга эътибор, маънавиятга, келажакка эътибор. Тошкент, 2009.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, сиёсат, мафкура. Тошкент, 1993.
3. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови” – Т., “Ўзбекистон” – 2017.
4. Мирзиёев Ш.М. “Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан қурамыз” – Т., “Ўзбекистон” – 2017.
5. Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак” – Т., “Ўзбекистон” – 2017.
6. Мирзиёев Ш.М. “Еркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамыз” – Т., “Ўзбекистон” – 2016.
7. Аҳмедова Ш. Қувайт адибалари ижоди. Т. 2015.
8. Адабий тур ва жанрлар. Тошкент, 1992.
9. Акбарова М. – Янги давр араб адабиёти (XIX-XX асрлар). Тошкент, 2009.
10. Алимбеков А. Турк адабиёти тарихи хрестоматияси. Тошкент, 1990.
11. Алимбеков А. Турк адабиёти. Тошкент, 2014.
12. Афғон халқ шеърятидан намуналар. Тузувчи А.Маннонов. Тошкент, 2012.
13. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. Т.: Ўзбекистон, 2002.
14. Зиёвуддинова М. – Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмийнинг “Мафотих ал-улум” асарида поэтика. Тошкент, 2001.
15. Зиявуддинова М. Мумтоз араб адабиёти. Тошкент, 2012.
16. Зиявуддинова М. Араб адабиёти. Тошкент, 2014.
17. Гулямов И. - Литература Японии. Тошкент, 2009
18. Иномхўжаев Р.- Афғонистон маърифатпарварлик адабиёти очерклари. Тошкент, 1999.
19. Иномходжаев. Р. Тюрко-персидское двуязычие в литературной жизни Индии XVI в. Тошкент, 1993.
20. Иномхўжаев Р. Махмуд Тарзий ва Афғон маърифатпарварлик адабиёти. Тошкент, 2004.
21. Имомназаров М. - Мумтоз форс адабиёти. Тошкент, 2012.
22. Имомназаров М. X-XV асрлар Форс мумтоз шеърятини. Тошкент, 2013.
23. Ким В.Н., Сайдазимова У.Т., Пак И., Эм А. Литература страны изучаемого языка (Корея). Ўқув қўлланма. Тошкент, 2013.
24. Насимова С. Литература и поэтика древнего Китая. Тошкент, 2009
25. Маннанов А. - Замонавий Афғон адабиёти. Ўқув қўлланма. Тошкент, 2009.
26. Маннанов А. Рошанийская литература. Т., Фан, 2006.
27. Маннонов А.- Афғонистон халқлари фольклори ва мумтоз адабиёти тарихи. Тошкент, 2001
28. Маннанов А. Замонавий Афғон адабиёти. Тошкент, 2013.
29. Муҳибова У.У. - Бхакти адабиёти. Тошкент, 2009.
30. Муҳибова У.У. - Жанубий Ҳиндистон адабиёти. Ўқув қўлланма. Тошкент, 2009
31. Муҳибова У.У. – Ҳинд адабиёти (қадим ва ўрта асрлар). Тошкент, 2008.
32. Муҳибова У.У. Индийская агиографическая литература. Тошкент, 2008
33. Мухтаров Т.А., Ходжаева Р.У. Традиция и современность (Из истории арабской литературы). Учебное пособие. Тошкент, 1999.
34. Мухтаров Т.А. Жанры средневековой арабской прозы (Макамы). Тошкент, 2006.
35. Мухтаров Т.А. Арабский фольклор. Тапшкент, 2012.

36. Назаров Б.- Ислом агиографияси тизимида мақомотнинг ўрни ва унинг бадиий-услубий хусусиятлари. Тошкент, 2007.
37. Назаров Б.- Тасаввуф адабиёти жанрлари. Тошкент, 2009.
38. Очилов О. Хитой фольклори. Тошкент, 2012.
39. Сайдазимова У.Т. Поэтика корейской поэзии. Ўқув қўлланма. Тошкент, 2013.
40. Сайдазимова У.Т. Классик Корейс шеърляри антологияси. Тошкент, 2013.
41. Сайдазимова У. Классик корейс насри. Хрестоматия. Тошкент, 2014.
42. Сайдазимова У. Корейс адабиёти. Тошкент, 2014.
43. Сотиболдиева С.Р. - Эрон адабиёти (XVI-XX асрнинг 50-йиллари). Ўқув қўлланма. Тошкент, 2009.
44. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. Тошкент, 2001.
45. Ходжаева Р. - Миср адабиётида “Янги мавж” оқими. Тошкент, 2010.
46. Ходжаева Р.У. Мамлюклар даври адабиёти. Тошкент, 2013.
47. Ходжаева Т.А. Ҳиндистон халқлари адабиёти Тошкент, 2010.
48. Ходжаева Т.А. Ўзбекистон ва Ҳиндистон адабий алоқалари тарихидан.(монография). Тошкент, 2010.
49. Ходжаева Т.А. Пенжабская литература. Тошкент, 2007.
50. Ходжаева Т.А. Панжоб адабиёти. Тошкент, 2014.
51. Ходжаева Т.А. Из истории газели урду. Тошкент, 2014.
52. Қорабоев С. Хайбар адабий мактаби. Тошкент, 2014.
53. Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. Тошкент, 2004.
54. Умунов Ҳ. Бадиий ижод асослари. Тошкент, 2001.
55. Умунов Н. Адабиёт назарияси. Т.: Шарқ, 2002.
56. Умунов Ҳ. Қахрамоннинг маънавий олами ва эпиклик. Тошкент, 1995
57. Шабанов Ж. Турк адабиётидан намуналар. Тошкент, 1995.
58. Юлдашева С., Сотиболдиева С. Эрон адабиёти (XVI-XX асрнинг 50-йиллари). Ўқув қўлланма. Тошкент, 2013.

Қўшимча адабиётлар:

1. Афғон шоирлари. Тўпловчи ва сўзбоши муаллифи А. Ғаниев. Т., 1974.
2. Афғон халқ эртаклари. Тўпловчи А. Ғаниев. 2-нашри. Т., 1986.
3. Ахмет Кабаклы. Турк адабиёти (5 жилдлик) Истамбул. 1991.
4. Новая история Индии. М., 1996.
5. Караали ўғли. С.К. Турк адабиёти тарихи. (5 жилдлик). Истамбул, 1995
6. Серебряков И.Д. Океан сказанный Сомадёвы М.,1989
7. Современный египетский рассказ. М.,1988
8. Скоробогатов В.С. Алжирская народная поэзия. М.,1987

Интернет сайтлари:

www.lgz.ru.
china.kulirhki.net.
kitairu.net.
china.worlds.ru.
kitaigorod.narod.ru.
<http://dir1.bigfeed.ru>
www.school.edu.ru
<http://books.26.ru>

Тузувчилар: А.Куронбеков - ТошДШИ Эрон-афғон филологияси кафедраси профессори, ф.ф.д.

Х.Алимова - ТошДШИ Эрон-афғон филологияси кафедраси доценти, ф.ф.н.

Такризчилар: Воҳидов А. - ТошДШИ Эрон-афғон филологияси кафедраси доценти, ф.ф.н.

Арипов З. - Ўзбекистон давлат консерваторияси мусикий шарқшунослик кафедраси профессори, ф.ф.н.

КИРИШ

Ушбу дастур асосий хорижий тиллар сифатида ўқитилаётган асосий шарқ тилининг долзарб муаммолари фани бўйича бўлган ҳолда ушбу тилларни тадқиқ этишда муаммоли масалалар, уларнинг структураси, тил яруслари, лисон ва нутқ масалаларини ўрганишдаги манзарали қарашлар хусусида маълумотларни қамраб олади. Шунингдек, республикамиздаги ижтимоий – маънавий ислоҳотлар натижаларининг шу фан муаммолари ечимига бўлган таъсири масалалари ҳам қамраб олинади.

Асосий қисм

Асосий хорижий тилни тадқиқ этишнинг асосий методлари

Асосий хориж тилни тадқиқ этишнинг асосий методлари ва методологияси масалалари, синтез ва анализ тушунчалари, компонент ва қиёсий таҳлил ҳамда характереологик таҳлил тушунчаларига изоҳ ва шунингдек, синхрон ва диахрон аспектдаги тадқиқотлар масалалари ва тадқиқ этиш усулларининг тасниф ва тавсифлари ўргатилиниши назарда тутилган.

Асосий хорижий тилнинг фонетик тизими масалалари

Ушбу маъруза доирасида хорижий тилнинг фонетикаси ва фонологиясига оид қарашлар, унли ва ундошлар таснифи масалалари, асосий хорижий тилдаги фонетик ўзгаришлар турлари, уларнинг намоён бўлиш йўллари, олдфонология тамойилларига оид масалалар тадқиқ этилади.

Асосий хорижий тилнинг морфемик ва морфологик сатҳлари

Асосий хорижий тилнинг морфемик ва морфологик белгилари, морфемика ва морфология тушунчалари, асосий хорижий тилдаги аффикслар спецификаси ва бу борадаги ёндашувлар акс эттирилади.

Асосий хорижий тилдаги сўз туркумларини таснифлашнинг асосий тамойиллари

Бунда мавзуга дахлдор аҳамиятли илмий ишлар таҳлили, сўз туркумларининг таснифлашдаги асосий ёндашувларнинг юзага келиш сабаблари ўрганилади. Улар турли хил илмий асарларга асосланган ҳолда тадқиқ этилади.

Асосий хорижий тилдаги мустақил сўз туркумларининг таснифлаш хусусиятлари

Бунда мустақил сўз туркуми қаторига мансуб бўлган от, сифат, сон, олмош, феъл, равиш каби сўз туркумларига хос хусусиятлар атрофлича ўрганилади. Уларга хос асосий белгилар ва шунингдек, мустақил сўз туркумларига доир асосий муаммоли масалалар таҳлил этилади.

Ёрдамчи сўз туркумларига оид қарашлар

Ёрдамчи сўз туркумларининг тадқиқига оид илмий ишлар, сўз туркумларини таҳлил этишдаги асосий ёндашув типлари, жумладан, морфологик, лексик, структур, функционал, синтактик, стилистик таҳлиллар, майдон назарияси каби масалалар атрофлича ўрганилади.

Асосий хорижий тил лексикологияси, лугатшунослиги, стилистика масалалари

Ушбу доирада лексикологияси, луғатшунослиги, стилистика тушунчалари, сўзнинг бош ва кўчма маънолари, маъно тараққиёт усуллари масалалари, омонимия, синонимия ходисалари, мавзуга дахлдор ишлар таҳлили олиб борилиши назарда тутилади.

Стилистика, асосий шарқ тилининг стилистик жиҳатлари ўрганилади.

Атамашунослик доирасида эса, асосий шарқ тилидаги тилшунослик атамалари, атамашунослик тарихи, ҳозирги замон асосий шарқ тилида атамашунослик ҳолати тадқиқ этилади.

Асосий хорижий тилдаги синтактик қурилмалар (конструкциялар)

Асосий хорижий тилнинг синтактик қурилишига оид умумий маълумотлар, синтактик қурилмалар, сўз бирикмаси, синтактик бирликлар, гапни таснифлаш тамойиллари, асосий синтактик бирликнинг тузилишига кўра типлари, содда гап, қўшма гаплар, гап турларини шакллантирувчи грамматик воситалар таҳлили тадқиқ этилиб, атрофлича ўрганилади.

Фойдаланиладиган асосий дарсликлар ва қўлланмалар рўйхати

Асосий адабиётлар

1. Мухамедова Н.А. Теоретическая грамматика персидского языка. – Т.: ТашГИВ, 1994.
2. Қуронбеков А. Форс тили лексикологияси. – Т.: ТошДШИ, 2009.
3. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: западная группа, прикаспийские языки. – М.: Наука, 1982.
4. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. - М., 2001
5. Алпатов В. М. «Структура грамматических единиц в современном японском языке» М.: Наука, 1979. — 150 с.
6. Алпатов В. М. Япония. Язык и общество. М.: Наука, 1988. — 136 с.
7. Басс И. «Проблемы современного японского языкознания лингвистика текста» Санкт-Петербург 2004
8. Вардуль И. Ф. «Основы описательной лингвистики» М.: Наука, 1977. —352 с.
9. Жукова И.В. «Стилистика японского языка»
10. Маевский. Е.В. «Графическая стилистика японского языка» Москва 2000
11. やさしい倫理的思考トレーニング アルク 2009
12. 上級から学ぶ日本語 研究者2003
13. 世界一やさしい論理トーク練習帖」大和出版社 2009
14. 「外国語で発想するための日本語レッスン」白水社 2006
15. Алимджанова З. «Арабская лексикология» Т.2010 г.
16. Белкин В.М. «Арабская лексикология» М. 1975 г.
17. Гранде Б. «Курс арабской грамматики в сравнительно- историческом освещении» М.1998 г.
18. Иброҳимов Н., Юсупов М. “Араб тили грамматикаси” Т.2007 й.
19. Ковалев А.А., Шарбатов Г.Ш «Учебник арабского языка» М.1998 г.
20. Мишкуров, А. Раупова «Морфологический строй современного арабского языка» Т.1992 г.
21. Холидов Б.З. «Учебник арабского языка» Т.1964 г.
22. И Ик Соп. Корейское языкознание. Сингу мунхва.2004.
23. Им Хо Бин. Грамматика корейского языка для иностранцев. Сеул.1999.
24. Канг Ок Ми. Фонетика корейского языка. Сеул. 2003г.
25. Ким Фил. Современная грамматика корейского языка. Алма-Ата, 2002.
26. Ко Ен Гин Грамматика и тесты. 2002.
27. Ко Ен Гин Грамматика и тесты. 2002.
28. Чве Менг Ок. Фонология корейского языка. Универ. Сеул.2004г.
29. Каримов А.А. Хитой тилининг асосий грамматик бирликлари. Т., 2001 й.

29. Хожиев А. Лингвистик терминларнинг изохли луғати. Т., “Ўқитувчи”, 1985 й.
30. Амирханова Т.А. История языкознания. – М.: Академия, 2003
31. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику. – М.: УРСС, 2003. – 358 с.
32. Берёзин Ф. М. История лингвистических учений. – М.: Высшая школа, 1984. – 318 с.
33. Ван Ляо И. Основы китайской грамматики. М., 1954 г.
34. Горелов В.И. Лексикология китайского языка. - М., Просвещение. 1984г. 216 стр.
35. Драгунов А.А. Исследования по грамматике современного китайского языка. Ленинград, 1962
36. Драгунов А.А. Грамматическая система разговорного китайского языка. Ленинград, 1962
37. Иванов В.В. Терминология и заимствования в СКЯ. 1986
38. Коротков Н.Н. Основные особенности морфологического строя китайского языка. М., 196
39. Никитина С.Е. Семантический анализ языка науки. М., 1987
40. Реформатский А.А. Введение в языкознание.
41. Семенов А.Л. Лексика китайского языка. - М. Муравей. 2000 г. 312 стр.
42. Хашимова С.А., Носирова С.А. Хитой тили грамматикаси. – Т. 2012.
43. Камтапрасад Гуру. Хинди व्याкаран. - Варанаси, 2001.
44. Ражендра Моҳан Бхатнагар. Адхуник хинди व्याкаран. - Нью-Дели, 2000.
45. Баранников А.П. Хиндустанни (хинди и урду). – М., 2000.
46. Дымшиц З.М. Грамматика языка хинди. – М., 2001

Қўшимча адабиётлар рўйхати:

1. Ветвицкий В. Г., Иванова В. Ф., Моисеев А. И. Современное русское письмо. Пособие для учителей. - М.: Просвещение, 1974. — 144 с.
2. Волков А. А. Грамматология. Семиотика письменной речи. - М.: Издательство МГУ, 1982. - 176 с.
3. Головин И. В. Введение в синтаксис современного японского языка. – М.: Изд-во МГУ, 1979. - 376 с.
4. Горегляд В. Н. Рукописная книга в культуре Японии. // Рукописная книга в культуре народов Востока. (Очерки.) Книга вторая. М.: Наука, 1988, с. 223-270.
5. Дьяконов П. И. «О письменности» – Предисловие к книге: Дирингер Д. Алфавит. - М., Изд-во иностранной литературы, 1963, с. 5—25.
6. Белкин В.М. “Общие тенденции развития арабской научна-технической терминологии в послевоенный период”. Развитие языков в странах зарубежного Востока (послевоенный период). - М., “Наука”, 1983 г.
7. Белова А.Г. “Введение в арабскую филологию”. - М., 2003 г.
8. Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях. - М., 1960 г.
9. Губанов Ю.П. О проблемах создания арабской терминологии. “Социолингвистические проблемы развивающихся стран” - М., “Наука”, 1975 г. Вестник центра корейского языка и культуры. - С.Петербург. 1996.
10. Материалы 5 –й международной конференции по корееведению.
11. Материалы 6-й международной конференции по корееведению.
12. Материалы международной научной конференции по корееведению. (31.03. -01.04.) - Т., 2006.
13. Нам Ги Сим. Теория грамматики корейского языка. Сеул. 1985 Поляков К.И. Персидская фонетика. Опыт системного исследования. - М., 1988.
14. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. – М.: Изд-во МГУ, 1973.
15. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. - М.: Изд. МГУ, 1975. Шоматов О.Н. Жанубий Осиё тилларига кириш. - Т., 2003-2004. 1-3 қисмлар.
16. Липеровский В.П. Именные части речи в хинди. – М., 1978. Липеровский В.П. Глагол в языке хинди. - М., 1985.
17. Бархударов А.С. Словообразование в хинди. - М., 1963

5A120103 – МУМТОЗ ФИЛОЛОГИЯ (турлари бўйича)

Т у з у в ч и: Қ.П. Содиқов - ТошДШИ Мумтоз филология кафедраси профессори, фил.ф.д.

Т а қ р и з ч и л а р: З. Орипов - Ўзбекистон давлат консерваторияси музикант шарқшунослик кафедраси профессори, ф.ф.н.

О. Жўрабоев – Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Давлат Адабиёт музейи катта илмий ходими, филология фанлари номзоди.

КИРИШ

Мазкур дастур Тошкент давлат шарқшунослик институти 5A120103 - Мумтоз филология (турлари бўйича) йўналиши бўйича таълим олаётган магистрларнинг мутахассислик фанларидан давлат аттестацияси дастуридир.

Тошкент давлат шарқшунослик институти қошида мумтоз филология мутахассислиги бўйича магистратура очилган. Ушбу йўналишда шарқ, хусусан, ўзбек мумтоз филологияси бўйича мутахассислар тайёрланмоқда. Ўтмишдан қолган ёзма меросни ўрганишга эҳтиёж кучайган ҳозирги замонда мумтоз филология мутахассисларига талаб янада ошмоқда.

Ушбу соҳа мумтоз матнларни ўрганиш ва уларни нашрга тайёрлаш, мумтоз матнларнинг тил ўзгачаликлари, мумтоз асарларнинг бадиий хусусиятлари билан боғлиқ назарий масалаларни қамраб олади.

Асосий қисм

Кириш. “Мумтоз филология” тушунчаси ва унинг назарий асосланиши. Йўналишнинг ўрганиш доираси ва йўналишлари. Унинг бошқа фанлар билан алоқаси.

Мумтоз матнларни ўрганиш ва уларни нашрга тайёрлаш билан боғлиқ назарий масалалар

Текстология ва унинг тармоқлари. Матн тузиш аънаналарининг юзага келиши ва тарихий тараққиёти. Матнни манбашунослик ва матншунослик нуқтаи назаридан тадқиқ этиш.

Мумтоз матнларни нашрга тайёрлашнинг илмий принциплари. Асарни асл манбадан ўқиш ва уни ҳозирги ёзувларга ўгириш. Транскрипция ва илмий транслитерация. Уларнинг танланиш принциплари. Илмий-танқидий, йиғма матнлар тузиш йўллари. Илмий нашрларда матн тилини сақлаш. Оммавий нашр масаласи.

Матншуносликнинг ёрдамчи соҳалари. Сфрагистика. Эпиграфика. Нумизматика. Палеография. Классик матнларни ўрганишда бу соҳаларнинг тутган ўрни.

Классик матнни тавсифлаш усуллари. Қўлёзмаларни бирламчи ва монографик планда тавсифлаш.

Мумтоз матнларнинг тил хусусиятлари билан боғлиқ назарий масалалар

Мумтоз матнларни ўрганиш методологияси. Мумтоз асарларни тилшунослик нуқтаи назаридан ўрганиш. Матн тили ва унинг адабий тил тарихини ўрганишдаги ўрни. Матн тилини тарихий-қиёсий аспектда ўрганиш. Матн тилини ўрганишнинг назарий масалалари. Матн услуби масалалари. Тилшуносликда ва шарқшуносликда шакланган илғор метод ва усуллар. Улардан фойдаланишнинг оптимал йўли.

Асар қўлёзма нусхаларини қиёсий жиҳатдан ўрганиш. Нусхалар ўртасида юзага келган текстологик фарқларни, матн тили билан боғлиқ юзага келган ўзгаришларни қўлёзма кўчирилган давр тили нуқтаи назаридан таҳлил қилиш.

Асарнинг тил ва услубий ўзгачалиklarини белгиловчи бирликларни аниқлай билиш ва уларни таҳлил этиш. Асарнинг фонетик хусусиятлари билан боғлиқ масалалар. Асарнинг лексик-семантик хусусияти билан боғлиқ масалалар ва уларнинг ечими. Асарнинг морфологик ўзгачалиги билан боғлиқ масалалар ва уларнинг ечими. Асарнинг синтактик-стилистик хусусияти билан боғлиқ масалалар ва уларнинг ечими.

Классик матн тили ва ҳозирги жонли тиллар муносабати масаласи.

Мумтоз асарларнинг бадиий хусусиятлари билан боғлиқ назарий масалалар.

Бадиий матн тушунчаси. Матн поэтикаси. Поэтиканинг назарий масалалари. Классик тур ва жанрлар. Классик жанрларнинг ўтмишда қўлланилган атамалари. Ўтмиш адабиётшунослиги. Унинг метод ва ёндашувлари. Ҳозирги адабиётшунослик, унинг метод ва йўналишлари. Ҳозирги замон адабиётшунослигида классик матнларни ўрганиш билан боғлиқ ҳолда юзага келган назарий масалалар.

Ўтмишда яратилган бадиий асарларни тарихий даврлар нуктаи назаридан ўрганиш. Адабиёт тарихини даврлаштириш масаласи.

Халқ оғзаки ижодининг энг эски намуналари, уларнинг манбалари. Халқ оғзаки ижоди жанрлари ва уларнинг назарий масалалари.

Ёзма адабиёт ва унинг тарихий тараққиёти билан боғлиқ масалалар. Ёзма адабиётнинг классик босқичи. Классик адабиёт тушунчаси. Унинг муҳим белгилари.

Мумтоз адабиётни илк манбалар, асар қўлёзмалари, тарихий асарлар, тазкиралар, ўша даврларда яшаб ўтган олим ва шоирларнинг маълумотлари асосида ўрганиш.

Мумтоз матнларни жанр хусусиятларига кўра ўрганиш.

Девон тузиш анъаналари.

Шарқ адабиётида хамсачилик анъаналари.

Фалсафий дostonлар. Қаҳрамонлик дostonлари.

Адабиёт тарихида тазкирачилик анъаналари.

Тарихий-бадиий асарлар.

Эпистоляр жанр ва унинг бадиий ўзгачалиги.

Классик адабиётда анъанавийлик ва унинг назарий масалалари.

Асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалари

1. Абдурахмонов Ғ., Рустамов А. Қадимги туркий тил. Тошкент, 1982.
2. Абдурахмонов Ғ., Рустамов А. Навоий тилининг грамматик хусусиятлари. Тошкент, 1984.
3. Алиев А., Содиқов Қ. Ўзбек адабий тили тарихидан. Тошкент, 1994.
4. Раҳмонов Н., Содиқов Қ. О'збек тили тарихи. Тошкент, 2009.
5. Содиқов Қ. Туркий ёзма ёдгорликлар тили: адабий тилнинг юзага келиши ва тикланиши. Тошкент, 2006.

Қўшимча адабиётлар

1. Баскаков Н.А. Историко-типологическая фонология тюркских языков. М., 1988.
2. Благова Г.Ф. Тюркское склонение в ареально-историческом освещении. М., 1982.
3. Исҳоқов М., Содиқов Қ. Омонов Қ. Мангу битиглар. Тошкент, 2009.
4. Кононов А.Н. Грамматика тюркских рунических памятников VIII-XI вв.. Л., 1980.
5. Маҳмудов Қ. XIII–XIV аср туркий ёзма обидалар тилининг фонетик системаси. Тошкент, 1990.
6. Маҳмудов Қ. Ўзбек тилининг тарихий фонетикаси. Тошкент, 2004.
7. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика. М., 1984.
8. Содиқов Қ. Кўк турк битиглари: матн ва унинг тарихий талқини. Тошкент, 2004.
9. Содиқов Қ. Эски турк фалсафаси. Тошкент, 2008.
10. Содиқов Қ. Эски туркий ёзувлар. Тошкент, 2008.
11. Содиқов Қ. Эски туркий битиглар. Тошкент, 2009.
12. Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. Л., 1970.
13. Eckmann, Jonas. Harezmi, Kırçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar. Yayınımaz Hazırlayan O.F. Sertkaya. Ankara, 2003.
14. Sertkaya O.F. Göktürk Tarihinin Meseleleri. Ankara, 1995.
15. Tekin, Talat. Orhon Türkçesi Grameri. Ankara, 2000.

5A120104-МАТНШУНОСЛИК ВА АДАБИЙ МАНБАШУНОСЛИК

Т у з у в ч и: Қ.П. Содиқов - ТошДШИ Мумтоз филологияси кафедраси профессори, ф.ф.д.

Т а қ р и з ч и л а р: Р. Алимухамедов - ТошДШИ Мумтоз филологияси кафедраси мудири, ф.ф.д.

Ж. Жўраев – Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Давлат Адабиёт музейи катта илмий ходими, филология фанлари доктори.

КИРИШ

Мазкур дастур Тошкент давлат шарқшунослик институти 5A120104 – Матншунослик ва адабий манбашунослик йўналиши бўйича таълим олаётган магистрларнинг мутахассислик фанларидан давлат аттестацияси дастуридир.

Тошкент давлат шарқшунослик институти қошида матншунослик ва адабий манбашунослик мутахассислиги бўйича магистратура очилган. Ушбу йўналишда шарқ, хусусан, ўзбек мумтоз филологияси бўйича мутахассислар тайёрланмоқда. Ўтмишдан қолган ёзма меросни ўрганишга эҳтиёж кучайган ҳозирги замонда мумтоз филология мутахассисларига талаб янада ошмоқда.

Ушбу соҳа мумтоз матнларни ўрганиш ва уларни нашрга тайёрлаш, мумтоз матнларнинг тил ўзгачаликлари, мумтоз асарларнинг бадиий хусусиятлари билан боғлиқ назарий масалаларни қамраб олади.

Асосий қисм

Кириш. “Матншунослик ва адабий манбашунослик” тушунчаси ва унинг назарий асосланиши. Йўналишнинг ўрганиш доираси ва йўналишлари. Унинг бошқа фанлар билан алоқаси.

Мумтоз матнларни ўрганиш ва уларни нашрга тайёрлаш билан боғлиқ назарий масалалар

Текстология ва унинг тармоқлари. Матн тузиш анъаналарининг юзага келиши ва тарихий тараққиёти. Матнни манбашунослик ва матншунослик нуқтаи назаридан тадқиқ этиш.

Мумтоз матнларни нашрга тайёрлашнинг илмий принциплари. Асарни асл манбадан ўқиш ва уни ҳозирги ёзувларга ўгириш. Транскрипция ва илмий транслитерация. Уларнинг танланиш принциплари. Илмий-танқидий, йиғма матнлар тузиш йўллари. Илмий нашрларда матн тилини сақлаш. Оммавий нашр масаласи.

Матншуносликнинг ёрдамчи соҳалари. Сфрагистика. Эпиграфика. Нумизматика. Палеография. Классик матнларни ўрганишда бу соҳаларнинг тутган ўрни.

Классик матнни тавсифлаш усуллари. Қўлёзмаларни бирламчи ва монографик планда тавсифлаш.

Мумтоз матнларнинг тил хусусиятлари билан боғлиқ назарий масалалар

Мумтоз матнларни ўрганиш методологияси. Мумтоз асарларни тилшунослик нуқтаи назаридан ўрганиш. Матн тили ва унинг адабий тил тарихини ўрганишдаги ўрни. Матн тилини тарихий-қиёсий аспектда ўрганиш. Матн тилини ўрганишнинг назарий масалалари. Матн услуби масалалари. Тилшуносликда ва шарқшуносликда шакланган илғор метод ва усуллар. Улардан фойдаланишнинг оптимал йўли.

Асар қўлёзма нусхаларини қиёсий жиҳатдан ўрганиш. Нусхалар ўртасида юзага келган текстологик фарқларни, матн тили билан боғлиқ юзага келган ўзгаришларни қўлёзма кўчирилган давр тили нуқтаи назаридан таҳлил қилиш.

Асарнинг тил ва услубий ўзгачаликларини белгиловчи бирликларни аниқлай билиш ва уларни таҳлил этиш. Асарнинг фонетик хусусиятлари билан боғлиқ масалалар. Асарнинг лексик-семантик хусусияти билан боғлиқ масалалар ва уларнинг ечими. Асарнинг морфологик ўзгачалиги билан боғлиқ масалалар ва уларнинг ечими. Асарнинг синтактик-стилистик хусусияти билан боғлиқ масалалар ва уларнинг ечими.

Классик матн тили ва ҳозирги жонли тиллар муносабати масаласи.

Мумтоз асарларнинг бадиий хусусиятлари билан боғлиқ назарий масалалар

Бадиий матн тушунчаси. Матн поэтикаси. Поэтиканинг назарий масалалари. Классик тур ва жанрлар. Классик жанрларнинг ўтмишда қўлланилган атамалари. Ўтмиш адабиётшунослиги. Унинг метод ва ёндашувлари. Ҳозирги адабиётшунослик, унинг метод ва йўналишлари. Ҳозирги замон адабиётшунослигида классик матнларни ўрганиш билан боғлиқ ҳолда юзага келган назарий масалалар.

Ўтмишда яратилган бадиий асарларни тарихий даврлар нуқтаи назаридан ўрганиш. Адабиёт тарихини даврлаштириш масаласи.

Халқ оғзаки ижодининг энг эски намуналари, уларнинг манбалари. Халқ оғзаки ижоди жанрлари ва уларнинг назарий масалалари.

Ёзма адабиёт ва унинг тарихий тараққиёти билан боғлиқ масалалар. Ёзма адабиётнинг классик босқичи. Классик адабиёт тушунчаси. Унинг муҳим белгилари.

Мумтоз адабиётни илк манбалар, асар қўлёзмалари, тарихий асарлар, тазкиралар, ўша даврларда яшаб ўтган олим ва шоирларнинг маълумотлари асосида ўрганиш.

Мумтоз матнларни жанр хусусиятларига кўра ўрганиш.

Девон тузиш анъаналари.

Шарқ адабиётида хамсачилик анъаналари.

Фалсафий дostonлар. Қаҳрамонлик дostonлари.

Адабиёт тарихида тазкирачилик анъаналари.

Тарихий-бадиий асарлар.

Эпистоляр жанр ва унинг бадиий ўзгачалиги.

Классик адабиётда анъанавийлик ва унинг назарий масалалари.

Асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалари

1. Абдуллаев И. Мерос ва талқин. –Т.: Фан, 2008.
2. Лихачев Д.С. Текстология. Краткий очерк. – М. - Л., 1964. – 5 б.т.
3. Рейсер С.А. Основы текстологии. Учебное пособие, изд-е 2-е. – Ленинград: Просвещение, 1978. –176 стр.
4. Рейсер С.А. Палеография и текстология нового времени. – М.: Просвещение, 1970.
5. Шамсиев П. Матншуносликка оид тадқиқотлар. – Т.: Фан, 1986. – 164 б.
6. Эйхенбаум В. Основы текстологии / Редактор и книга. Вып.3. – М., 1962. С.41-86
7. Эркинов А.С. Матншуносликка кириш. – Т.: Республика таълим маркази, 1997.
8. Ҳабибуллаев А. Адабий манбашунослик ва матншунослик / Қисқача курс –Т.: ТошДШИ, 2000.
9. Ҳасаний М. Шарқ қўлёзмаларини тавсифлаш ва фикриш. – Т.: ТошДШИ, 2004.

Қўшимча адабиётлар

1. Алиев Р. Воля исследователя, и проблема метода составления критического текста // «Писменные памятники народов Востока». Ежегодник, 1968. – М., 1970. – С. 7–16. мм
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966.
3. Акимовский О.Ф. Вопросы восточной текстологии // Сов.восто-е. – М., 1988. – С. 82–89.
4. Акимовский О.Ф. Персидская рукописная книга // Рукописная книга в культуре народов Востока. Кн. 1. – М., 1987. – С. 330–407.

5. Большая энциклопедия: в 62 томах. – М.: Терра, 2006. – Т. 3. – С. 563–564.
6. Валк С. Н. Избранные труды по археографии: Научное наследие. СПб., 1991.
7. Гришунин А.Л. Источниковедение // Литературный энциклопедический словарь. – М., 1987. –С. 139–140.
8. Гришунин А.Л. Текстология // Краткая литературная энциклопедия. Том 7. – М. 1972. –С. 444–453.
9. Гришунин А.Л. –Текстология // Литературный энциклопедический словарь. – М., 1987. –С. 436–437.
10. Добрушкин Е. М. Основы археографии. –М., 1998.
11. Каштанов С. М. Актовая археография. –М., 1998.
12. Козлов В. П. Российская археография конца XVIII-первой половины XIX в. –М., 1999.
13. Литвак Б. Г. Археография и историческое исследование// Археографический ежегодник за 1992 г. –М., 1994. С. 3-10.
14. Покровский Н. Н. О принципах издания документов XX в.//Вопросы истории. 1999. № 6.
15. Сергеев А. А. Методология и техника публикации документов//Архивное дело. –М., 1932. Вып. 1-2.
16. Теория и практика источниковедения и археографии отечественной истории. Сборник статей. М., 1978.
17. Фирдавсий. Шахнаме. Критический текст. Т.І. – М., 1960, с.9.
18. Чирков С. В. К истории разработки правил издания исторических источников в начале XX в.//Археографический ежегодник за 1984.
19. Чирков С. В. К истории разработки правил издания исторических источников в начале XX в.//Археографический ежегодник за 1984. –М., 1986. С. 64-74.
20. Чугаев Д.А. Археография и источниковедение. –М., 1969.
21. Шилов А. А. Руководство по публикации документов XIX-начала XX вв. –М., 1939.
22. Ҳақимов М. Шарқ қўлёзмаларига доир терминларнинг қисқача изоҳли лўғати. Адабий мерос. 1985, № 2 (33)
23. Ҳамидова М. Нодир манбалар // Шарқ машъали, 1999, № 1-2. – Б.35.
24. Ҳамидова М.. Манбашуносликнинг баъзи масалалари. — «Шарқ машъали» ж-ли, 1999. Добрушкин Е. М. Основы археографии. –М., 1998.
25. Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча–ўзбекча изоҳли лўғати. – Т.: Ўқитувчи. 1983.)

5A120201 – ҚИЁСИЙ ТИЛШУНОСЛИК, ЛИНГВИСТИК ТАРЖИМАШУНОСЛИК (шарқ тиллари)

Тузувчилар: Хамидов Х. – “Таржимашунослик” кафедраси мудири Усманова Ш. – “Таржимашунослик” кафедраси профессори.

Тақризчи: Омонов Қ. – ТошДШИ “Туркий тиллар” кафедраси профессори, ф.ф.д.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” ва давлат таълим стандартларида ҳар томонлама етук, салоҳиятли ва юқори малакали, рақобатбардош илмий-педагогик кадрларни тайёрлаш алоҳида таъкидланган. Бунга хорижий тилларни пухта эгаллаш, жаҳон фан-техникаси, илмий технологиялари ютуқларини чуқур ўзлаштириш, илмий тадқиқотларнинг ижтимоий, иқтисодий самарадорлигини ошириш, уларда назария ва амалиёт уйғунлигини таъминлаш асосида эришилади.

5A120201 – Қиёсий тилшунослик, лингвистик таржимашунослик (шарқ тиллари бўйича) мутахассислиги бўйича магистратурада таҳсил олишга мўлжаллаб тузилган мазкур суҳбат-имтиҳони дастури талабгорнинг билим салоҳиятини аниқлаш учун зарур бўлган муҳим маълумотларни ўз ичига олади. Дастур куйидаги масалаларни қамраб олади:

1. Тилшунослик масалалари
2. Таржимашунослик масалалари
3. Амалий таржима (ўзбек тилидан ўрганилаётган шарқ тилига ҳамда ўрганилаётган шарқ тилидан ўзбек тилига матн таржимаси).

Ушбу дастур асосий хорижий тиллар сифатида ўқитилаётган асосий шарқ тилининг долзарб муаммолари, уларнинг структураси, тил яруслари хусусидаги маълумотларни қамраб олади. Шунингдек, республикамиздаги ижтимоий – маънавий ислохотлар натижаларининг таржимашунослик фани муаммолари ечимига бўлган таъсири масалалари ҳам қамраб олинади.

Тилшунослик ва таржимашунослик ҳақидаги билимлар уйғунлиги дастурнинг асосини ташкил қилади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Блок-1. Таржимашунослик масалалари

Таржима назарияси ва тарихи. Қадимий таржима мактаблари ва уларнинг фан, маданиятга қўшган ҳиссалари. Қадимий Туркистондаги таржимачилик ва унинг тараққиёти. Ал-Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Фаробий, Бобур, Алишер Навоий ва бошқаларнинг таржимачиликка қўшган ҳиссалари. Ўзбек таржимашунослигининг ривожланиши.

Таржима ҳақида умумий тушунча. Таржимонлик касби, унинг мақсад ва вазифалари. Таржима турлари. Адекват таржима. Эркин таржима. Сўзма - сўз таржима. Маънолар таржимаси. Синхрон таржима. Машина таржимаси. Аслиятдан ва воситали тилдан таржима.

Таржиманинг тил муаммолари. Таржиманинг лисоний ва ғайрилисоний муаммолари. Асл нусха ва таржима ўртасидаги тавофутлар. Таржимада жинс категорияси.

Фразеологизмлар таржимасининг ўзига хос хусусиятлари. Фразеологизмлар ва уларнинг таснифи. Мақол, матал ва ибораларнинг ўзаро фарқи. Фразеологизмлар таржимасининг асосий принциплари. Таржимада компенсация.

Таржима ва миллий колорит. Тарихий, миллий ва маҳаллий колорит тушунчалари. Реалияларни таржима қилиш усуллари. Миллий колоритнинг таркибий қисмлари.

Таржимада “сохта эквивалент” тушунчаси. Узоқ тиллардан таржима. Бир тилдан иккинчисига – қардош ёки қардош бўлмаган тилга таржима қилиш. Яқин тиллардан таржима. Муайян тилнинг у ёки бу шеvasидан адабий тилга таржима қилиш.

Таржимада фуқционал услублар. Муаллиф услуби. Таржимон услуби. Асл нусха муаллифи услубини таржимада сақлаш. Услуб қатламлари.

Илмий таржима мураккабликлари. Илмий таржиманинг ўзига хос хусусиятлари. Илмий услуб ва таржима. Ҳозирги илмий асарлар таржимасининг ютуқлари ва камчиликлари. Терминология ва таржима. Сиёсий-ижтимоий матнлар таржимасининг ўзига хос жиҳатлари.

Тил ва маданиятнинг ўзаро алоқаси. Тил ва маданиятнинг ўзаро алоқаси масаласи. Фанда “тил-маданият” масаласининг ўрганилиши. Маданият ҳақидаги тасаввурларнинг тилда намоён бўлиш усуллари. Оламнинг лисоний манзараси. Оламнинг концептуал манзараси. Муқобилсиз лексика ва уни таржимада бериш йўллари.

Блок-2. Тилшунослик масалалари

Тилшуносликнинг шаклланиши ва тараққиёти. Тилшуносликнинг бошқа фанлар билан боғлиқлиги. Тилнинг моҳияти. Тил – инсониятнинг энг муҳим алоқа воситаси. Фикр алмашинув (коммуникация) ва унинг асосий воситалари.

Тилнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши. Тилларнинг ўзаро таъсири ва уларнинг ривожланиш қонуниятлари. Тил тараққиётининг жамият тараққиёти билан муносабати. Тил системаси ва структураси. –

Тилларнинг типологик таснифи. Генетик типология. Тиллар оиласи тушунчаси. Қиёсий типология. Ўзбек адабий тилининг шаклланиши ва тараққиёти. Ёзув ва унинг адабий тил тараққиётидаги ўрни. Ёзув турлари.

Асосий хориж тилни тадқиқ этишнинг асосий методлари ва методологияси масалалари, синтез ва анализ тушунчалари, компонент ва қиёсий таҳлил ҳамда характереологик таҳлил тушунчаларига изоҳ ва шунингдек, синхрон ва диахрон аспектдаги тадқиқотлар масалалари ва тадқиқ этиш усуллариининг тасниф ва тавсифлари ўргатилиниши назарда тутилган.

Ўрганилаётган тилнинг графикаси ва унинг асослари. Нутқ товушлари. Нутқ органлари ва артикуляция базаси. Ўрганилаётган тилнинг товуш тизими ва фонетик хусусиятлари. Ўрганилаётган тилда бўғин, товуш ва ҳарф, урғу масаласи.

Хорижий тилнинг фонетикаси ва фонологиясига оид қарашлар, унли ва ундошлар таснифи масалалари, асосий хорижий тилдаги фонетик ўзгаришлар турлари, уларнинг намоён бўлиш йўллари, олдфонология тамойилларига оид масалалар тадбиқ этилади.

Ўрганилаётган тилда сўз ясалишининг асосий турлари. Сўзларнинг маъно муносабатларига кўра турлари. Синонимлар. Омонимлар. Антонимлар. Неологизмлар. Фразеология.

Лексикология, луғатшунослик, стилистика тушунчалари, сўзнинг бош ва кўчма маънолари, маъно тараққиёт усуллари масалалари.

Стилистика, асосий шарқ тилининг стилистик жиҳатлари ўрганилади.

Атамашунослик доирасида эса, асосий шарқ тилидаги тилшунослик атамалари, атамашунослик тарихи, ҳозирги замон асосий шарқ тилида атамашунослик ҳолати тадқиқ этилади.

Асосий хорижий тилнинг морфемик ва морфологик белгилари, морфемика ва морфология тушунчалари, асосий хорижий тилдаги аффикслар спецификаси ва бу борадаги ёндашувлар.

Сўз туркумлариининг таснифлашдаги асосий ёндашувларнинг юзага келиш сабаблари ўрганилади. Улар турли хил илмий асарларга асосланган ҳолда тадбиқ этилади.

Ўрганилаётган тилда морфемаларнинг турлари. Грамматик маъно. Грамматик категория ва унинг турлари. Грамматик сон категорияси. Келишик категорияси. Грамматик замон категорияси.

Мустақил сўз туркуми қаторига мансуб бўлган от, сифат, сон, олмош, феъл, равиш каби сўз туркумларига хос хусусиятлар атрофлича ўрганилади. Уларга хос асосий белгилар ва шунингдек, мустақил сўз туркумларига доир асосий муаммоли масалалар

Ёрдамчи сўз туркумларининг тадқиқига оид илмий ишлар, сўз туркумларини таҳлил этишдаги асосий ёндашув типлари, жумладан, морфологик, лексик, структур, функционал, синтактик, стилистик таҳлиллар, майдон назарияси каби масалалар атрофлича ўрганилади.

Асосий хорижий тилнинг синтактик қурилишига оид умумий маълумотлар, синтактик қурилмалар, сўз бирикмаси, синтактик бирликлар, гапни таснифлаш тамойиллари, асосий синтактик бирликнинг тузилишига кўра типлари, содда гап, қўшма гаплар, гап турларини шакллантирувчи грамматик воситалар таҳлили. Гап бўлаклари. Сўз бирикмалари. Синтактик муносабат турлари. Қўшма гаплар синтаксиси.

Блок-3. Амалий таржима

Ўзбек тилидан ўрганилаётган шарқ тилига (1300-1400 белгидан иборат) матн таржимаси.
Ўрганилаётган шарқ тилидан ўзбек тилига (1400-1500 белгидан иборат) матн таржимаси.

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги ПҚ-3271-сон Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 апрелдаги “Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3652-сон Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 18 майдаги “Жаҳон адабиётининг энг сара намуналарини ўзбек тилига ҳамда ўзбек адабиёти дурдоналарини чет тилларига таржима қилиш ва нашр этиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 376-сон қарори.
4. Гарбовский Н.К. Теория перевода. Учебник. –М., 2007.
5. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). –М., 1990.
6. Турсунов У., Ўринбоев Б., Алиев А. Ўзбек адабий тили тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи. 1994.
7. Ғафуров И. Таржимонлик мутахассислигига кириш. Ўқув кўлланма. –Тошкент: Мехридарё, 2008.
8. Очилов Э., Таржимашуносликнинг назарий масалалари. –Т.: 2014.
9. Ochilov E. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent: ToshDShI, 2012.
10. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. –Toshkent, 2013.
11. Саломов Ғ., Тил ва таржима. –Т.: Фан, 1966.
12. Саломов. Ғ. Адабий анъана ва бадиий таржима. –Т.: Фан, 1980.
13. Саломов Ғ. Таржима ташвишлари. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. – 190 б.
14. Саломов Ғ., Комилов Н. Дўстлик кўприклари. 113-бет.
15. Salomov G‘aybulla, Tarjima nazariyasiga kirish. darslik. –Тошкент: ТошДШИ, 2016. –192 б. (Qayta nashrga tayyorlovchi: X.Hamidov).
16. Yo‘ldoshev I., Muhamedova S., Sharipova G‘., Majidova R. Tilshunoslik asoslari. Darslik. – Toshkent: 2013.
17. G‘afurov I., Mo‘minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2012.
18. Ҳамидов Х., Ўзбекчадан туркчага насрий таржима муаммолари, Тошкент, ТошДШИ, 2014, 142 б.
19. Hamidov X.X. Maqol va idiomalar tarjimasini muammolari. –Toshkent: ToshDShI, 2017. –128 б.

20. Ҳамидов Х., Турк фразеологияси масалалари. –Тошкент, Баёз нашриёти, 2019, 160 б.

Қўшимча адабиётлар

1. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980.
2. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания. – М., 1988.
3. Любимов Н.М. Перевод искусство. –М., 1982.
4. Саломов Ғ., Таржима назарияси асослари. Тошкент, Ўқитувчи, 1983.
5. Сопоставительная лингвистика и обучение не родному языку. М., 1987.
6. Тюленев С.В. Теория перевода. -М., 2004.
7. Фёдоров А.И. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы). –М.: Филология три, 2002.
8. Чуковский К.И. Высокое искусство. Собрание сочинений в 15 т. Т. 3. –М., 2001.
9. Широкова А.В. Сопоставительная типология разноструктурных языков (фонетика, морфология). –М., 2000.

Тузувчилар: Хамидов Х. – “Таржимашунослик” кафедраси мудири Усманова Ш. – “Таржимашунослик” кафедраси профессори.

Такризчи: Омонов Қ. – ТошДШИ “Туркий тиллар” кафедраси профессори, ф.ф.д.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” ва давлат таълим стандартларида ҳар томонлама етук, салоҳиятли ва юқори малакали, рақобатбардош илмий-педагогик кадрларни тайёрлаш алоҳида таъкидланган. Бунга хорижий тилларни пухта эгаллаш, жаҳон фан-техникаси, илмий технологиялари ютуқларини чуқур ўзлаштириш, илмий тадқиқотларнинг ижтимоий, иқтисодий самарадорлигини ошириш, уларда назария ва амалиёт уйғунлигини таъминлаш асосида эришилади.

5A120202 – Синхрон таржима (шарқ тиллари бўйича) мутахассислиги бўйича магистратурада таҳсил олишга мўлжаллаб тузилган мазкур суҳбат-имтиҳони дастури талабгорнинг билим салоҳиятини аниқлаш учун зарур бўлган муҳим маълумотларни ўз ичига олади. Дастур қуйидаги масалаларни қамраб олади:

1. Тилшунослик масалалари
2. Умумий таржимашунослик ва синхрон таржима масалалари
3. Амалий таржима (ўзбек тилидан ўрганилаётган шарқ тилига ҳамда ўрганилаётган шарқ тилидан ўзбек тилига синхрон таржима).

Ушбу дастур асосий хорижий тиллар сифатида ўқитилаётган асосий шарқ тилининг долзарб муаммолари, уларнинг структураси, тил яруслари хусусидаги маълумотларни қамраб олади. Шунингдек, республикамиздаги ижтимоий – маънавий ислохотлар натижаларининг таржимашунослик фани ҳамда синхрон таржима муаммолари ечимига бўлган таъсири масалалари ҳам қамраб олинади.

Тилшунослик, умумий таржимашунослик ва синхрон таржима ҳақидаги билимлар уйғунлиги дастурнинг асосини ташкил қилади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Блок-1. Умумий таржимашунослик ва синхрон таржима масалалари

Таржима ҳақида умумий тушунча. Таржимонлик касби, унинг мақсад ва вазифалари. Таржима турлари. Адекват таржима. Таржиманинг тил муаммолари. Таржиманинг лисоний ва ғайрилисоний муаммолари. Таржима ва миллий колорит. Тарихий, миллий ва маҳаллий колорит тушунчалари. Реалияларни таржима қилиш усуллари. Оламнинг лисоний манзараси ва бадиий таржима. Таржимада “сохта эквивалент” тушунчаси. Оламнинг концептуал манзараси ва бадиий таржима. Фразеологизмлар таржимасининг ўзига хос хусусиятлари. Фразеологизмлар ва уларнинг таснифи.

Синхрон таржима – оғзаки таржима тури сифатида. Яқин ва узоқ тиллардан таржима муаммолари. Таржима антиномиялари. Таржима – санъат. Таржимонлик – маҳорат. Таржимада хос сўз (реалия)ларнинг берилиши масаласи. Таржиманинг тил (лингвистик) муаммолари. Таржимада трансформация ва транслитерация усуллари. Синхрон таржима стратегиялари.

Турли услублар (илмий-техникавий, ОАВ ва б.)га хос материаллар таржимасининг ўзига хосликлари. Таржимада сўз синонимларининг танланиши масаласи. “Таржима” ва “таржимашунослик” атамаларининг таърифи. Мақол, матал ва ибораларнинг таржимада берилиши муаммолари атамасининг таърифи. Тил ва маданиятнинг ўзаро алоқаси ва унинг фанда ўрганилиши.

Эркин таржима. Сўзма - сўз таржима. Маънолар таржимаси. Машина таржимаси. Аслиятдан ва воситали тилдан таржима. Таржимада жинс категорияси. Таржимада “сохта эквивалент” тушунчаси. Узоқ тиллардан таржима. Бир тилдан иккинчисига – қардош ёки қардош бўлмаган тилга таржима қилиш. Сиёсий-ижтимоий матнлар таржимасининг ўзига хос жиҳатлари.

Блок-2. Тилшунослик масалалари

Тилшуносликнинг шаклланиши ва тараққиёти. Тилшуносликнинг бошқа фанлар билан боғлиқлиги. Тилнинг моҳияти. Тил – инсониятнинг энг муҳим алоқа воситаси. Фикр алмашинув (коммуникация) ва унинг асосий воситалари.

Тилнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши. Тилларнинг ўзаро таъсири ва уларнинг ривожланиш қонуниятлари. Тил тараққиётининг жамият тараққиёти билан муносабати. Тил системаси ва структураси. –

Тилларнинг типологик таснифи. Генетик типология. Тиллар оиласи тушунчаси. Қиёсий типология. Ўзбек адабий тилининг шаклланиши ва тараққиёти. Ёзув ва унинг адабий тил тараққиётидаги ўрни. Ёзув турлари.

Асосий хориж тилни тадқиқ этишнинг асосий методлари ва методологияси масалалари, синтез ва анализ тушунчалари, компонент ва қиёсий таҳлил ҳамда характереологик таҳлил тушунчаларига изоҳ ва шунингдек, синхрон ва диахрон аспектдаги тадқиқотлар масалалари ва тадқиқ этиш усулларининг тасниф ва тавсифлари ўргатилиниши назарда тутилган.

Ўрганилаётган тилнинг графикаси ва унинг асослари. Нутқ товушлари. Нутқ органлари ва артикуляция базаси. Ўрганилаётган тилнинг товуш тизими ва фонетик хусусиятлари. Ўрганилаётган тилда бўғин, товуш ва ҳарф, урғу масаласи.

Хорижий тилнинг фонетикаси ва фонологиясига оид қарашлар, унли ва ундошлар таснифи масалалари, асосий хорижий тилдаги фонетик ўзгаришлар турлари, уларнинг намоён бўлиш йўллари, олдфонология тамойилларига оид масалалар тадбиқ этилади.

Ўрганилаётган тилда сўз ясалишининг асосий турлари. Сўзларнинг маъно муносабатларига кўра турлари. Синонимлар. Омонимлар. Антонимлар. Неологизмлар. Фразеология.

Лексикология, луғатшунослик, стилистика тушунчалари, сўзнинг бош ва кўчма маънолари, маъно тараққиёт усуллари масалалари.

Стилистика, асосий шарқ тилининг стилистик жиҳатлари ўрганилади.

Атамашунослик доирасида эса, асосий шарқ тилидаги тилшунослик атамалари, атамашунослик тарихи, ҳозирги замон асосий шарқ тилида атамашунослик ҳолати тадқиқ этилади.

Асосий хорижий тилнинг морфемик ва морфологик белгилари, морфемика ва морфология тушунчалари, асосий хорижий тилдаги аффикслар спецификаси ва бу борадаги ёндашувлар.

Сўз туркумларининг таснифлашдаги асосий ёндашувларнинг юзага келиш сабаблари ўрганилади. Улар турли хил илмий асарларга асосланган ҳолда тадбиқ этилади.

Ўрганилаётган тилда морфемаларнинг турлари. Грамматик маъно. Грамматик категория ва унинг турлари. Грамматик сон категорияси. Келишик категорияси. Грамматик замон категорияси.

Мустақил сўз туркуми қаторига мансуб бўлган от, сифат, сон, олмош, феъл, равиш каби сўз туркумларига хос хусусиятлар атрофлича ўрганилади. Уларга хос асосий белгилар ва шунингдек, мустақил сўз туркумларига доир асосий муаммоли масалалар

Ёрдамчи сўз туркумларининг тадқиқига оид илмий ишлар, сўз туркумларини таҳлил этишдаги асосий ёндашув типлари, жумладан, морфологик, лексик, структур, функционал, синтактик, стилистик таҳлиллар, майдон назарияси каби масалалар атрофлича ўрганилади.

Асосий хорижий тилнинг синтактик қурилишига оид умумий маълумотлар, синтактик қурилмалар, сўз бирикмаси, синтактик бирликлар, гапни таснифлаш тамойиллари, асосий

синтактик бирликнинг тузилишига кўра типлари, содда гап, қўшма гаплар, гап турларини шакллантирувчи грамматик воситалар таҳлили. Гап бўлаклари. Сўз бирикмалари. Синтактик муносабат турлари. Қўшма гаплар синтаксиси.

Блок-3. Амалий таржима

Ўзбек тилидан ўрганилаётган шарқ тилига (1300-1400 белгидан иборат) матн таржимаси.
Ўрганилаётган шарқ тилидан ўзбек тилига (1400-1500 белгидан иборат) матн таржимаси.

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги ПҚ-3271-сон Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 апрелдаги “Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3652-сон Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 18 майдаги “Жаҳон адабиётининг энг сара намуналарини ўзбек тилига ҳамда ўзбек адабиёти дурдоналарини чет тилларига таржима қилиш ва нашр этиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 376-сон қарори.
4. Гарбовский Н.К. Теория перевода. Учебник. –М., 2007.
5. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). –М., 1990.
6. Турсунов У., Ўринбоев Б., Алиев А. Ўзбек адабий тили тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи. 1994.
8. Очилов Э., Таржимашуносликнинг назарий масалалари. –Т.: 2014.
9. Ochilov E. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent: ToshDSHI, 2012.
10. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. –Toshkent, 2013.
11. Саломов Ғ., Тил ва таржима. –Т.: Фан, 1966.
12. Саломов. Ғ. Адабий анъана ва бадиий таржима. –Т.: Фан, 1980.
13. Саломов Ғ. Таржима ташвишлари. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. 190 б.
14. Саломов Ғ., Комилов Н. Дўстлик кўприклари. 113-бет.
15. Salomov G‘aybulla, Tarjima nazariyasiga kirish. darslik. –Тошкент: ТошДШИ, 2016. –192 б. (Qayta nashrga tayyorlovchi: X.Hamidov).
16. Yo‘ldoshev I., Muhamedova S., Sharipova G‘., Majidova R. Tilshunoslik asoslari. Darslik. – Toshkent: 2013.
18. Ҳамидов Х., Ўзбекчадан туркчага насрий таржима муаммолари, Тошкент, ТошДШИ, 2014, 142 б.
19. Hamidov X.X. Maqol va idiomalar tarjimasini muammolari. –Toshkent: ToshDSHI, 2017. –128 б.
20. Ҳамидов Х., Турк фразеологияси масалалари. –Тошкент, Баёз нашриёти, 2019, 160 б.

Қўшимча адабиётлар

1. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980.
2. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания. – М., 1988.
3. Любимов Н.М. Перевод искусство. –М., 1982.
4. Саломов Ғ., Таржима назарияси асослари. Тошкент, Ўқитувчи, 1983.
5. Сопоставительная лингвистика и обучение не родному языку. М., 1987.
6. Тюленев С.В. Теория перевода. –М., 2004.
7. Фёдоров А.И. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы). –М.: Филология три, 2002.
8. Чуковский К.И. Высокое искусство. Собрание сочинений в 15 т. Т. 3. –М., 2001.

Т у з у в ч и л а р: Абдуллаев У.А. – ТДШИ хорижий мамлакатлар тарихи кафедраси муdiri, тарих фанлари номзоди,

Азимов К.С. – ТДШИ хорижий мамлакатлар тарихи кафедраси доценти, тарих фанлари номзоди,

Қодиров З.М. - ТДШИ хорижий мамлакатлар тарихи кафедраси катта ўқитувчиси.

Т а қ р и з ч и: Каримова С.У. - Ўз ФА Шарқшунослик институти директори муовини, тарих фанлари доктори

КИРИШ

Хорижий мамлакатлар тарихи (йўналишлар ва мамлакатлар бўйича) таълим мутахассислиги бўйича мутахассислик фанидан кириш синовларини ташкил этиш ва ўтказиш - ёшларнинг билим даражасини синовдан ўтказишнинг энг ишончли усулидир.

Асосий қисм

5A120302 – «ТАРИХ (йўналишлар ва мамлакатлар бўйича)» мутахассислик фанидан магистратурага кириш синов саволларининг мазмуни кафедра ўқув режасидаги бакалавриатура босқичида олинган билим, кўникма ва малакаларга асосланади. Жумладан, ўрганилаётган мамлакат (минтақа) тарихининг манбашунослиги ва тарихшунослиги муаммолари, жаҳон тарихини фан сифатида шаклланиш босқичлари, унинг асосий йўналишлари ва манбаларнинг жанр хусусиятлари(умумий тарих, ўрганилаётган мамлакат (минтақа) тарихини, шахслар тарихи, воқеанавислик ва б.); жаҳон тарихий жараёнларининг умумий қонуниятлари; Жаҳон миқёсида қадимий, антик, ўрта аср ва сўнгги давр давлатчилик жараёнларининг хусусиятлари; тарихда сиёсий тизим ва мафкуравий дунёқараш тизимларининг уйғунлиги ва зиддияти, уларнинг мафкуравий хаёт ва ижтимоий-сиёсий муносабатларга таъсири доирасида кириш синов саволлари тайёрланди.

Минтақа мамлакатлари тарихининг жаҳон тарихида тутган ўрни

Минтақа мамлакатлари тарихининг жаҳон тарихи орасида тутган ўрни. Ўқитилган минтақа мамлакатлари тарихига оид яратилган асосий ёзма манбалар. Ёзма манбаларнинг тарихий хусусиятлари. Ўрганилган минтақа давлатининг юзага келиши ва унинг тарихий такомилли. Ўрганилган мамлакатнинг бошқа минтақалар билан аълоқаси.

Ўрганилган минтақа мамлакатлари тарихининг назарий муаммолари

Тарихий воқеаларнинг хронологик чегаралари, даврланиши ва тарихий воқеаларга баҳо бериш критерийлари. Тарихий жараёнларда шахснинг ролига бўлган эътиборнинг кучайиши.

XVII-XX асрлар тарихи воқеаларини ўрганишда формацион ва цивилизацион ёндашувларни ўзаро боғлилиги. «Ривожланган» ва «Ривожланаётган», «Илғор» ва «Қолоқ» давлатлар каби тушунчаларга янгича ёндашиш. Тарих - бу барча халқларнинг ўзаро боғлилиги. Умумбашарий тарихнинг ривожига ҳар қайси халқнинг қўшган хиссасини аниқлаш.

Тарихий тадқиқот принциплари

Воқеаларнинг хронологик кетма-кетлигини аниқлаш. Ўрганилган минтақа мамлакатларида давлатчилик ва парламентаризмни шаклланишининг ўзига хослигини белгилаш. Мамлакатларда рўй берган ижтимоий-сиёсий ўзгаришларнинг спецификасини кўрсатиб бериш. Партиявий-сиёсий тизимларнинг вужудга келиши ва ривожланиши эволюциясини тадқиқ этиш. Ижтимоий-сиёсий фикрлар, утопиялар ва утопик тажрибалар ривожига кетма-кетлигини кўра билиш. Хукуқий давлат тузулишини таҳлил қилиш.

Ҳозирги тарих фанининг долзарб муаммолари

Жамиятнинг келгуси ривожланиши. Бошқаришнинг мақул келадиган шакли.

Демократия.

Янги ва энг янги даврда дин тарихи, миллий масала, жамиятнинг демографик ривожланиши, одамларнинг турмуш тарзи, жамоа ҳаракатлар, Шарқ ва Ғарб реформизмининг назария ва тажрибаси, дин ва давлатнинг ўзаро муносабатлари, ҳуқуқий давлат механизмининг такомиллашиши, жамиятда шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, демократик кадриятларнинг ривожланиши каби масалаларга эътиборни кучайтириш зарурлиги.

Дин ва ҳозирги дунё

Диний муассасалар ва давлат бошқаруви. Ҳозирги дунёда диннинг роли. Диннинг инсонни маънавий ҳаётига таъсири. Динийликнинг асосий омиллари. Тарихнинг туб бурилиш даврларида диннинг таъсири.

Дин – маданиятнинг шаклларида бири. Диннинг жамиятни сиёсий ҳаётидаги роли. Дин - инсонларни бир биридан ажратувчи омиллардан бири сифатида. Дин ва уруш. Диннинг шахсга таъсири.

Дин ва турли диний эътиқодлар, мазҳаблар, гуруҳлар, секталар, диний ташкилотлар. Буддизм, христианлик, ислом. Дин ва диний бағрикенглик. Дин ва терроризм.

Шахс ва тарих

Шахслаштирилган тарих. Тарихшуносликнинг таржимаи ҳол жанри. Шахснинг тарихий жараёнлардаги роли. Тарихий шахснинг шаклланиши жараёни. Фаолияти мазмуни. Сиёсий дунё қараши. Сиёсий фаолиятининг баҳоланиши ва таҳлили. Тарихий шахснинг ички дунёси. Айрим тарихий шахсларнинг сиёсий портретлари: (Жамол Абдул Носир, Наполеон Бонапарт, Камол Отатурк, Отто фон Бисмарк, Махатма Ганди, Уинстон Черчилль, Аётолло Хомейни, Франклин Рузвельт, Ден Сяопин ва бошқалар).

Ўрганилган минтақада интеграцион жараёнлар

Интеграция тарихи. Тарихий ривожланиш омиллари. Минтақа мамлакатларининг билашиши. Минтақа тарихига янгича ёндашиш. Ягона иқтисодий бозор шаклланиши ва техник тўсиқлар. Ягона иқтисодий бозор шаклланишининг оқибатлари. Умумий аграр сиёсат. Иқтисодий ривожланишнинг тенденциялари ва келажаги. Ислохатлар йўлидаги қийинчиликлар.

Ўзаро миллий ва диний қарама-қаршиликлар

Сиёсий ноътинчиликнинг асосий омиллари. Сунъий давлат чегаралари – халқларнинг яқинлашишига тўсқинлик сифатида. Давлаларнинг мураккаб этник тузулиши. Ўрганилган минтақада этник ва диний қарамақаршиликлар. Давлатларнинг парчаланиши. Мустақил давлатларнинг тузилиши. Давлатларнинг бирлашиши. Минтақавий муаммолар. Сепаратистик ҳаракатлар.

Дунё XXI аср бўсағасида

«Совуқ уруш» тушунчаси ва унинг ўзгариши. «Совуқ уруш» натижалари ва унинг оқибатлари. Ўзаро хавфсизлик масалалари. Янги минтақавий ташкилотларнинг тузилиши.

Янги цивилизация бўсағасида. Жаҳон ташкилотлари ролининг ошиши. XX аср якунида Ер планетасини демографик портрети. Зиддият ўчоқлари. Ҳозирги давр муаммолари. Цивилизацион бирлик. Шарқ ва Ғарб кадриятлари, уларнинг ўзига хослиги ва ўзгариши.

XX аср охирида ижтимоий фикр ва ундаги туб бурилиш. Санъат ва маданиятда янги ходисалар. XX аср фани ва унинг келажаги.

Фойдаланиладиган асосий дарслик ва ўқув қўлланмалар рўйхати

Асосий адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т., 2014.

2. Каримов И.А. «Юксак маънавият – енгилмас куч» Т.: «Ўзбекистон». 2008.
3. Каримов И.А. «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида». Т.: «Ўзбекистон». 2011.
4. Новейшая история стран Азии и Африки. XX век. Части 1-3. М., 2001-2002.
5. Хидоятлов Г.А. Всемирная история. (1945-1995). Т., 1999.
6. Гиёсов Т.Ф. Қадимги Ҳиндистон тарихи. Т.2000
7. Гиёсов Т.Ф. Ҳиндистоннинг ўрта асрлар тарихи. Т., 2004.
8. Т.Ф.Гиёсов. Ҳиндистоннинг янги тарихи. Т., 1999.
9. История Востока. Часть 1. Восток в древности.М., 1997.
10. А.М. Родригес. «Новейшая история стран Азии и Африки» XX Век. Т. 1. 2. 3. М. 2001.
11. Немировский А.И. История древнего мира Часть 1-2. М., 2000
12. Вигасин А., Дандомаев М. История Древнего Востока. Учебник. М., 2001.
13. Васильев В. История Востока 2-том. М., 2004
14. Раджабов Р. Қадимги дунё тарихи. Т., 2009.
15. Умумий тарих. Қадимги давр. Ўқув қўлланма. Т., 2010.
16. Раджабов Р. Қадимги дунё тарихи. Т., 2009
17. Хошимов И. Ҳиндистонда бобурийлар сулоласи салтанати. Т., 1996
18. Митрохин Л.В. Ҳиндистон янги аср бўсағасида. Т., 1992
19. Аъзамова С, Обидов Б. Ҳозирги Ҳиндистон. Т., 1991.

Қўшимча адабиётлар:

1. Фильштинский И.М. История арабов и халифата (750-1517). М., 1999.
2. Большаков О.Г. История халифата. Т.1. Ислам в Аравии (570-633). М., 2000.
3. Большаков О.Г. История халифата: Т.2. Эпоха великих завоеваний. (633-656). М., 2000.
4. Бобохўжаев М.А. Афғонистоннинг янги тарихи (1747-1918). Т., 1997.
5. Бобохўжаев М.А. Новая история Афганистана. Т., 1997.
6. Шумов С., Андреев А. История Афганистана. М., 2002.
7. История Востока. Часть 1. Восток в древности.М., 1997.История Востока. Часть 1. Восток в древности. М., 1997.
8. Касимов А.М. Туркия. - Ташкент., 1992.
9. Г.А.Хидоятлов. Х.Г.Гулямов. Всемирная история. Новейший период. Европа и США после второй мировой войны (1945-1995). - Т., 1999
10. Собрание восточных рукописей АН РУз. История. Т., 1998.
11. Ўлжаева Ш. М. Тарих фанининг илмий тадқиқот усуллари (ўқув қўлланма). – Т., 2003.
12. Чориев З. Тарих атамаларининг қисқача изоҳли луғати (қадимги ва ўрта асрлар). –Т., 1999.
20. Абдуллаев Н.А. Жанубий Осиё мамлакатлари манбашунослиги ва тарихнавислиги.Тошкент, 2012.
21. Абдуллаев У.А. Араб мамлакатлари тарихи манбашунослиги ва тарихнавислиги. Тошкент, 2009.
22. Мадраимов А., Фузаилова Г. Манбашунослик. Тошкент, 2007.
23. Хасанов А.М. Источниковедение и историография стран Запада. Ташкент, 2009.
24. Ахмедов Б.А.Ўзбекистон халқлари тарихи манбалари. Тошкент, 1991.
25. Саидкулов Т.С. Ўрта Осиё тарихининг тарихнавислигидан лавҳалар. Тошкент, 1993.
26. Саъдуллаев А.С. Қадимги Ўзбекистон тарихи манбаларидан. Тошкент, 1996.
27. Собрание восточных рукописей АН РУз. История. Т., 1998.
28. Бахадиров Р. Из истории классификации наук на средневековом мусульманском Востоке. Т., 2000.
29. Ртвеладзе Э. В. Великий Шелковый путь. Ташкент, 1999.

5A120304 – ТАРИХШУНОСЛИК, МАНБАШУНОСЛИК ВА ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТ УСУЛЛАРИ (мамлакатлар бўйича)

Тузувчилар: М.М. Исҳоқов – тарих фанлари доктори, профессор.

Алимова Р.Р. – тарих фанлари номзоди, доцент.

Тақризчи: А.М. Отахўжаев – тарих фанлари доктори
(ЎзР ФА Тарих институти, етакчи илмий ходим)

КИРИШ

Марказий Осиё халқларининг тарихи жуда бой ва қадимийдир. Биргина Ўзбекистан Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти хазинасида олтмиш минг жилддаги кўлёзма ва тошбосма китоблар, кўп минг сонли вақф ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар сақланмоқда.

Деярли уч минг йиллик давр тарихи маълум даражада ўрганилган бўлса-да, лекин қадимдан қолган осори-атиқалар, ёзма ёдгорликларни излаб топиш, илмий тавсиф ва таснифлаш, энг муҳимларининг асл матнларини зарур илмий изохлар билан чоп этишга, аксарият араб ва форс тилларидаги манбаларни ўзбек тилига таржима қилиб, нашр этиш тарихчи-манбашунослар олдидаги муҳим ва долзарб ишдир.

Айниқса, ёш тарихчи педагогларни тайёрлашда уларнинг тарихий манбаларни ўрганиши, туркий, форсий ва араб тилларидаги тарихий асарлар, мемуарлар, илмий қомуслар, маноқиблар, тазкиралар, турли ҳужжат-фармонлар, ёрликлар, шажаралар, вақфномалар, васиқалар ва бошқалар тўғрисида тасаввурга эга бўлиши, уларни тавсифлай олиши, ўз илмий ва педагогик фаолиятида фойдалана билишига эришиш зарур. Чунки ёш авлодга имкони борича эртароқ ажодларимизнинг бой ва серқирра ёзма мероси ҳақида тўла тасаввур берилса, ўтмишга нисбатан ҳурмат ва эътибор руҳида тарбияланса, уларнинг ўзлигини англаши, юрт ва ватан, халқ тарихи тўғрисида мукамал билимга эга бўлиши таъминланар эди. Шунингдек, Марказий Осиё мамлакатларида минтақа тарихини ўрганишда турлича ёндашувлар ва концепциялар пайдо бўлмоқда. Уларда Марказий Осиё тарихини ёритишда ноилмий қарашлар ва назариялар устунлик қилмоқда. Шунинг учун ҳам Марказий Осиё минтақасининг тарихини, этник жараёнлари, ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётини тарихшунослик, манбашунослик асосларини, энг муҳими мазкур жараёнларни ўрганишнинг тарихий тадқиқотлар методларини, замонавий усулларини, назарий методологик асосларини чуқур биладиган илмий-педагогик кадрларга эҳтиёж кундан-кунга ортиб бормоқда.

5A120304 – Тарихшунослик, манбашунослик ва тарихий тадқиқот усуллари (Марказий Осиё мамлакатлари бўйича) мутахассислиги бўйича тайёрланадиган бўлажак магистрларга худди мана шундай талаблар қўйилади. Шунинг учун ҳам мазкур соҳа бўйича бўлажак магистрлар нафақат минтақа ва жаҳон халқлари тарихи тараққиётининг умумий қонуниятларини балки, тарихшунослик, манбашуносликнинг илмий назарий асосларини, тарихий тадқиқотларнинг замонавий усулларини қиёсий таҳлил қила олиш қобилиятига эга ёшлар орасидан танлаб олиниши энг муҳим ва долзарб масаладир. Мазкур дастурнинг ва унда акс этган саволларнинг мақсад ва вазифаси айнан шу муаммога қаратилгандир.

Бу вазифаларни бажариш учун эса бўлғуси тарихчи педагоглар тарихий манбашуносликни мукамал билиши лозим. Манбашунослик тарих илмининг асосий ва фундаментал соҳаси бўлиб, турли манбалар - моддий, этнографик, археологик ва ёзма ёдгорликлардан фойдаланиш назарияси ва амалиёти устида тадқиқот олиб боради.

Тарихшунослик соҳаси ҳам кейинги пайтларда жуда долзарб аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Бу соҳани ўқитиш тарихнинг ўрганилиш тарихига асосланиб, мавжуд муаммоларни чуқурроқ таҳлил қилиб, танқидий методологик хулосаларга келишда жуда катта аҳамият касб этади. Тарихшунослик тарихнинг методологик асосларини белгилаб берувчи ва тадқиқотлар истиқболини таъминловчи омил ҳисобланади.

Тарих тўғрисидаги бизнинг барча билимларимиз китоб, журнал, газета, радио, телевидение ва кишилардан эшитган маълумотларга асосланади. Бу маълумотлар эса ўз ўрнида турли манбаларда баён қилинган бўлади. Тарихий факт ва воқеалар баёни инсон характери, маълумот берувчи шахс, гуруҳ, фирқалар ва мамлакатлар манфаати йўлида турлича талқин қилиниши мумкин. Бу маълумотларни қиёслаб, таҳлил қилиб ўрганишгина тарихни объектив ўрганишга хизмат қилади.

Тарихшунослик тарих илмининг муҳим ва асосий тармоқларидан бири бўлиб, тарих фанининг тараққиёт йўллари, тарихий китобларда баён этилган воқеаларни танқидий ёндашиш билан ўрганиш, маълум тарихий мактаблар масалан, 1) диний (сакрал) идеологиясини (юз берган ҳодисаларни олдиндан қандайдир илоҳий куч белгилаган, деган нуқтаи назарни) тадқиқ қилувчи мактаб; 2) Уйғониш даври (Шарқда X, XV, Ғарбда XV, XVI асрлар) мактаби. Унинг намояндalари (Шарқда Форобий, Ибн Сино, Беруний, Улуғбек ва бошқ.; Ғарбда Г.Грасий, Габс ва бошқ.) - тарихий жараёнларни давлат ва ҳокимият тепасида турган сиёсий гуруҳлар ҳаракатлантирганлар, деб айтганлар ва диний ақидалар ва мулкчилик тартибларини танқид қилганлар; 3) дворян романтизми мактаби. Бу мактаб намояндalари Ўрта аср тартибларини илоҳийлаштирадилар, тарихдаги тўнтаришларни илоҳий нуқтаи назардан асослайдилар, тарихни рационал тушунтиришни рад этадилар (йирик намояндalари Н.М. Карамзин, М.П.Погодин ва бошқ.). Бошқача қилиб айтганда, тарихшунослик илми инсоният жамияти тараққиётига оид аниқ билимларни умумлаштириш, баҳолаш билан шуғулланувчи илмдир.

Биз талқин этаётган минтақа тарихшунослигига келсак, у ҳали ҳам кам ўрганилган. Ундаги йўналишлар, мактаблар ҳали етарли ўрганилган эмас.

Масалан, Ўзбекистон яқин тарихи мамлакатимизнинг XIX аср иккинчи ярмидаги сиёсий воқеалари турли даврларда ва манбаларда турлича талқин қилинмоқда. Ўз давридаги ёзма ёдгорликлар, ҳужжатлар, тарихий солномаларда улар қандай баён қилинган эди? Шўро даврида қандай тушунтирилди? Мустақиллик шароитида, ниҳоят, тарихий адолатни тиклаш, манбалар асосида бўлиб ўтган воқеаларни билишимиз керак. Бу эса манбашуносликсиз ва тарихшуносликсиз мумкин эмас. Чунки ўша давр ёзма ёдгорликлари араб алифбоси асосидаги ёзувимизда битилган ва ўша даврга хос тарихий хусусиятларга эга.

Асосий қисм

5A120304 – Тарихшунослик, манбашунослик ва тарихий тадқиқот усуллари (Марказий Осиё мамлакатлари бўйича) мутахассислиги юзасидан киритиладиган кириш имтиҳон саволларининг мазмуни кафедра ўқув режасидаги бакалаврият босқичида олинган билим, кўникма ва малакаларга асосланади. Жумладан, ўрганилаётган Марказий Осиё минтақа тарихининг манбашунослиги ва тарихшунослиги муаммолари, тарихий тадқиқотларнинг замонавий усуллари ва уларнинг таҳлили, цивилизациялар тарихида Марказий Осиё минтақасининг ўрни, Марказий Осиё тарихий хариталари ва кўлёмалар билан ишлаш амалиёти ва бошқа ўқув фанлари юзасидан асосий саволлар мустақил таълим учун ҳамда амалий машғулотлар учун саволлар мажмуи доирасида кириш имтиҳон саволлари тайёрланади.

5A120304 – Тарихшунослик, манбашунослик ва тарихий тадқиқот усуллари (Марказий Осиё мамлакатлари бўйича) мутахассислиги юзасидан кириш имтиҳони бўйича кўрсатма ва йўлланмалар

Кириш имтиҳонлари саволларини рақамли вариантлар шаклида, бакалаврият йўналишида ўтилган ўқув курслари асосида, ҳар бир вариантда 3 тадан савол киритиб тузилади:

1. “Марказий Осиё халқлари тарихи”.
2. “Манбашунослик”(қадимги даврдан ҳозирги давргача);
3. “Тарихшунослик” курсларидан қўйилади.

Фойдаланиладиган асосий дарслик ва ўқув қўлланмалар рўйхати

Асосий адабиётлар:

1. Аҳмедов Б.А. Ўзбекистон халқлари тарихи манбалари. Тошкент. 1991.
2. Аҳмедов Б.А. Историко-географическая литература Средней Азии XVI-XVII вв. Письменные памятники. Ташкент, 1985.
3. Алимова Р.Р. Марказий Осиё халқлари тарихи (ўрта асрлар). Ўқув қўлланма. Т., 2013.
4. Дониёров А.Х. Марказий Осиё халқлари тарихи. Ўқув қўлланма. Т., 2013.
5. Дониёров А. Историография этнографии независимого Узбекистана (1991-2001 гг.). Ташкент: Янги аср авлоди, 2003.
6. Дониёров А, Бўриев О., Аширов А.А. Марказий Осиё халқлари этнографияси, этногенези ва этник тарихи. Ташкент: Янги нашр, 2011.
7. Мадраимов А.А., Фузаилова Г.С. Тарихий манбашунослик. Ўқув қўлланма. Тошкент: “Фан”, 2006.
8. Каталог Хивинских казийских документов. (XIX- начало XX вв.). Киота-Ташкент 2001.
9. Саидов Ш.Ж. Марказий Осиё халқлари тарихи. Ўқув қўлланма. ТДШИ., 2010.Собрание восточных рукописей. Ан УзССР. Т. I-XI. Таш. 1952. 1987.
10. Собрание восточных рукописей АНРУз. История. Составители: Юсупова Д.Ю., Джалилова Р.П., Ташкент, 1998. тори Ч.А. Персидская литература. Библиографический обзор: Пер. с англ. Т. I-III. М. 1972.

Қўшимча адабиётлар

11. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Т.: O‘zbekiston, 2016. - 56 b.
12. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so‘zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11.
13. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Т.: O‘zbekiston, 2017. - 48 b.
14. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – Т.: O‘zbekiston, 2017. - 488 b. Каримов И.А. Асарлар. 1-19-жилдлар. Т., Ўзбекистон. 1996-2008.
15. Алимова Д.А. История как история, история как наука. I-II тт. Ташкент. «Фан». 2008.
16. Бартольд В.В. Собрание сочинений. Т. I-IX.. М. 1963-1976.
17. Восточное историческое источниковедение и специальные исторические дисциплины. Вып 1. М.: Наука, ГРВЛ, 1989.
18. Василев Л.И. История Востока. В 2-х томах. Введение. М. 1998.
19. История Казахстана. Народ и культура. Алматы. 2002.
20. Кан Г. История Казахстана. Алматы. 2002; 2005.
21. Лунин В.В. Историография общественных наук в Узбекистане. Т., 1974.
22. Материалы по истории Казахских ханств XV-XVIII веков. Алма-Ата: Наука. 1969.
23. Материалы по истории туркмен и Туркмении. Т. 1. VI-XV вв. М-Л., 1938.
24. Миклухо-Маклай Н.Д. Описание персидских и таджикских рукописей Ин-та востоковедения. Вип. 3. Исторические сочинения. М. 1975.
25. Мукминова Р.Г. О некоторых источниках по истории Узбекистана начала XVI в // ТИВ АН РУзб. Вип. III Таш. 1954.
26. Мухаммад Амин Буғро. Шарқий Туркистон тарихи. Урумчи. 1948. (Факс нашр-1998).
27. Мухаммаджонов А., М.М.Исҳоқов. Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммолари. “Ўзбекистон тарихи” 1999, №2.
28. Прозоров С.М. Арабская историческая литература в Ираке. Иране и Средней Азии а VII-сер X в. Шиитская историография. М., 1980.
29. Ртвеладзе Э.В., А.С. Сагдуллаев. Современные мифы о далёком прошлом народов Центральной Азии. Т., 2007.
30. Ўзбекистон халқи ва давлатчилиги тарихининг концепцияси. “Ўзбекистон тарихи” №1, 1999.

Т у з у в ч и: Мадаминова Д.И. - ТошДШИ Жаҳон сиёсати кафедраси мудири, с.ф.н.

Т а қ р и з ч и: Каримова Н.Э. - ТошДШИ Хитой сиёсати, тарихи ва иқтисодиёти кафедраси мудири, т.ф.д.

КИРИШ

“Халқаро муносабатлар ва жаҳон сиёсати” йўналиши бўйича мутахассислик фанидан магистратурага кириш имтиҳонларини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича дастур – халқаро муносабатларнинг ўзига хос хусусиятлари, жараёнлари ва янги тенденциялар, уларнинг ўзаро алоқадорлиги ҳамда ўзаро таъсири бўйича ёшларнинг билим даражасини синовдан ўтказишнинг энг ишончли усулидир.

Маълумки, давлатнинг ташқи сиёсати ички сиёсат билан бевосита боғлиқдир. Ҳар қандай мамлакатнинг ташқи сиёсат юритиши эса, халқаро майдонда юз бераётган тенденциялар билан боғлиқдир. Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсати бизнинг миллий-давлат манфаатларига асосланади. Давлатимиз ташқи сиёсатини шакллантириш механизми ҳамда сиёсий-шакллантирувчи омиллари ҳам долзарблигича қолмоқда.

АСОСИЙ ҚИСМ

Блок-1. Халқаро муносабатлар ва жаҳон сиёсати назарияси

Замонавий дунёда халқаро муносабатлар тизими. Жаҳон сиёсатида куч ишлатиш методлари. Замонавий жаҳон сиёсатининг минтақавий жиҳатлари. Интеграциявий жараёнларнинг долзарб муаммолари.

Ўзбекистон Республикасининг аксилтеррор коалициясида иштирок этишининг сиёсий жиҳатлари. Марказий Осиёни Ядро қуролидан ҳоли зонага айлантиришнинг сиёсий жиҳатлари.

Замонавий глобализация жараёнлари ва чақириқлар. Жаҳон сиёсатида суверенитет. Халқаро муносабатларнинг янги глобал тизимида АҚШ. Европа Иттифоқидаги ташқи сиёсий жараёнлар. Уни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари.

Хитой Халқ Республикаси ташқи сиёсатини шакллантириш ва амалга оширишнинг асосий хусусиятлари. Россия Федерацияси ташқи сиёсатини шакллантириш ва амалга оширишнинг асосий хусусиятлари.

Халқаро-ҳуқуқий жавобгарликнинг замонавий муаммолари. А. Мэхен қарашлари ва “Денгиз кудрати”. Г. Моргентау ғояси ва “Сиёсий реализм”. К. Хаусхоффер ғояси ва “Минтақавий блок”.

У. Тафт ғояси ва “Доллар дипломатияси”. С. Хантингтон ғояси ва “Цивилизациялар тўқнашуви”. Халқаро ҳуқуқ ташқи сиёсатнинг воситаси сифатида. Э.Тоффлер “Маданий шок” концепцияси.

Ҳозирги кунда диний экстремизм ва терроризм. Халқаро можароларнинг жаҳон сиёсатига таъсири. Халқаро низоларни ҳал этишда тинч воситаларни қўллашнинг долзарб муаммолари. Жаҳон сиёсатида ҳудудий муаммолар. Давлатлар жаҳон сиёсатининг акторлари сифатида. Трансмиллий корпорациялар жаҳон сиёсатининг акторлари сифатида. Халқаро ташкилотлар жаҳон сиёсатининг акторлари сифатида. Ҳозирги замон сиёсатида халқаро ноҳукумат ташкилотларнинг ўрни. Жаҳон сиёсатида давлатларнинг типологияси. Геосиёсат миллий сиёсатнинг қуроли сифатида. Халқаро сиёсатда ҳуқуқнинг аҳамияти.

Блок-2. Халқаро муносабатлар амалиёти

Ўзбекистон Республикасининг халқаро ва минтақавий ташкилотлар билан сиёсий ҳамкорлиги. Ўзбекистон Республикасининг Шарқий Осиёдаги сиёсати. Ўзбекистон

Республикаси ва Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги сиёсий муносабатлар ва уларнинг истиқболлари.

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатида араб давлатларининг ўрни (МАР, САҚ ва Кувайт мисолида). Ўзбекистон Республикасининг Германия, Франция ва Буюк Британия билан сиёсий муносабатлари. Ўзбек-ҳинд сиёсий муносабатлари ва уларнинг истиқболлари. Ўзбекистон – Россия сиёсий муносабатлари ва уларнинг истиқболлари.

Орол денгизи ва Оролбўйи муаммосини ҳал этишнинг сиёсий жиҳатлари. Марказий Осиё минтақасида гиёҳванд моддалар ва психотроп воситаларнинг ноқонуний савдосига қарши курашнинг сиёсий жиҳатлари. Ўзбекистон Республикасининг қўшни давлатлар (Қозоғистон, Қирғизистон, Тоджикистон, Турманистон) билан сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий алоқалари.

Афғонистон муаммоси (конфликти) ечими бўйича Ўзбекистон Республикасининг қарашлари ва сиёсати. Ўзбекистон – Ҳитой сиёсий муносабатлари. Ўзбекистон- АҚШ сиёсий муносабатлари ва уларнинг истиқболлари.

Халқаро жараёнларда Осиё-Тинч океани минтақаси мамлакатлари. Замоनावий жаҳон сиёсатида Европа Иттифоқи мамлакатлари. Замоनावий жаҳон сиёсатида АСЕАН мамлакатлари. Марказий Осиё: геосиёсат ва жаҳон сиёсатидаги роли. Германия, унинг ташқи сиёсати, жаҳон сиёсатидаги ўрни. Франция, унинг ташқи сиёсати, жаҳон сиёсатидаги ўрни. Испания, унинг ташқи сиёсати, жаҳон сиёсатидаги ўрни. Арабистон худудидаги араб давлатларининг ташқи сиёсати. Марказий Осиё давлатлари замоनावий ташқи сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари.

3-блок. Ўзбекистон Республикасининг ички ва ташқи сиёсати

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсати асосий йўналишлари. Ташқи сиёсатдаги миллий-давлат манфаатлари. Давлатимиз кўп қиррали ташқи сиёсатининг ўзига хосликлари. Ўзбекистон Республикасининг жаҳон ҳамжамияти ва жаҳон хўжалигига қўшилиши. Мустақиллик даврида ўзбек дипломатиясининг муваффақиятлари ва ютуқлари. Ўзбекистон Республикаси иқтисодий дипломатияси: муваффақиятлар ва муаммолар. Минтақавий, халқаро ва глобал муаммоларни ҳал қилишда Ўзбекистон Республикасининг ўрни, роли ва ташаббуслари.

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатида Германия, Франция ва Буюк Британия. Ўзбекистон Республикаси ва Европа мамлакатлари ўртасидаги сиёсий, иқтисодий, фан-таълим ва маданий алоқалар. Ўзбекистон Республикасининг ЕИдаги ва ЕИ мамлакатларидаги манфаатлари. Давлатимиз ривожидида Европа давлатларининг ёрдами ва кўмаги. Замонамизнинг минтақавий, халқаро ва глобал муаммоларни ҳал қилишдаги томонларнинг саъй-ҳаракатлари.

Ўзбек-Америка муносабатларининг ривожланиши ва уларнинг истиқболлари. Ўзбек-Америка муносабатлари. Икки томонлама иқтисодий ҳамкорликнинг ўзига хосликлари. Ўзбек-Америка илмий-техник ва маадний алоқалари ҳамда уларнинг истиқболлари. Халқаро ташкилотлар доираларидаги Ўзбекистон Республикаси ва АҚШ ҳамкорлиги.

Ўзбекистон Республикасининг Шарқий Осиё давлатлари билан муносабатлари ва уларнинг истиқболлари. Ўзбек-япон кўп қиррали муносабатлари ва уларнинг истиқболлари. Ўзаро манфаатли ва тенг ҳуқуқли ўзбек-корейс муносабатлари ва уларнинг истиқболлари. Ўзбек-Ҳитой муносабатлари ва уларнинг истиқболлари. Ўзбекистон Республикасининг Шарқий Осиёдаги миллий-давлат манфаатлари.

Ўзбек-ҳинд муносабатлари ва уларнинг истиқболлари. Ўзбекистон Республикасининг Ҳиндистон ва Жанубий Осиёдаги манфаатлари. Сиёсат майдонидаги бизнинг муносабатларимиз. Замонамизнинг минтақавий, халқаро ва глобал муаммолари доираларида мамлакатларимиз ҳамкорлиги ва уларнинг ютуқлари. Ўзбек-ҳинд савдо-иқтисодий, техник-иқтисодий, молиявий-кредит ҳамкорлиги. Иқтисодий ҳамкорликдаги тадбиркорлик. Икки томонлама иқтисодий ҳамкорликда ўзбек-ҳинд қўшма корхоналарининг роли ва ўрни ҳамда

миллий иқтисодимиз ривождаги уларнинг ўрни. Икки томонлама илмий-техник ва маданий алоқаларни ривожлантириш ва уларнинг истиқболлари.

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатида Араб мамлакатлари (МАР, САҚ ва Қувайт). Ўзбек-Миср муносабатларининг ривожланиши ва уларнинг истиқболлари. Икки томонлама сиёсий, иқтисодий ва илмий-маданий алоқаларнинг ўзига хосликлари. Ўзбек-Саудия муносабатлари ва уларнинг истиқболлари. Ўзбек-Қувайт муносабатларининг шаклланиши ва янада ривожланиши. Бизнинг Қувайтдаги манфаатларимиз. Ўзбек-араб муносабатларининг истиқболлари.

Ўзбекистон Республикасининг минтақавий, минтақалараро ва халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги. Ўзбекистон Республикаси ва БМТ ҳамкорлигининг ўзига хосликлари. Ўзбекистон Республикаси ва ЕҲХТ. Ижтимоий ва амалга оширилаётган лойиҳалар ҳамда дастурлар. ЎЗР ва ШҲТ: ҳамкорлик истиқболларининг асосий йўналишлари.

Ўзбекистон Республикасининг Марказий Осиёдаги ташқи сиёсати. Марказий Осиёдаги тинчлик ва хавфсизликни таъминлашдаги Ўзбекистон Республикасининг роли. Марказий Осиёда ядро қуролидан ҳоли ҳудудни яратиш муаммолари. Ўзбекистон Республикасининг Марказий Осиё мамлакатлари билан муносабатларининг ўзига хосликлари.

Ўзбек-Россия муносабатлари ва уларнинг истиқболлари. Икки томонлама муносабатларнинг ҳуқуқий асослари. ЎЗРнинг Россиядаги манфаатлари. Ўзбекистон Республикаси ва РФнинг МДХ, халқаро ва ҳудудий ташкилотлар доираларидаги ҳамкорлиги. Ўзбекистон Республикаси ва РФнинг стратегик шериклиги. 2000 йилларнинг бошида кўп қиррали Ўзбек-Россия муносабатларининг ўзига хосликлари. Кенгайиб бораётган икки томонлама сиёсий, иқтисодий, илмий-техник ва таълим-фан алоқалари ва уларнинг аниқ истиқболлари.

Ўзбекистон Республикасининг МДХдаги сиёсати. МДХнинг шаклланиши ва ривожланиши. Ўзбекистон Республикаси ва МДХ мамлакатлари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ривожланиши. Ўзбекистон Республикасининг МДХга кириши. Ўзбекистон ва МДХ мамлакатлари ўзаро муносабатларидаги қийинчиликлар ва муаммолар. Ўзаро муносабатларимизнинг ҳуқуқий асослари.

Асосий адабиётлар

1. Закон Республики Узбекистан “О внешнеполитической деятельности МИД РУз” от 26 декабря 1996 г.
2. Закон Республики Узбекистан “Об основных принципах внешнеполитической деятельности Республики Узбекистан” от 26 декабря 1996 г.
3. Закон Республики Узбекистан “О международных договорах Республики Узбекистан” от 22 декабря 1995 г.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик ва тараққиёт шартлари. – Т., 1997.
5. Конституция Республики Узбекистан. – Т., 1992.
6. Консульский Устав Республики Узбекистан. 29 августа 1996 года.
7. Аминов А. Америка глазами узбекистанцев. – Т., 2000.
8. Гиясов Б. Египетско-узбекистанские отношения // Ж. Востоковедение. – 2002. – № 2. – С. 14-26.
9. Гиясов Б. Узбекистан глазами дипломата // Вечерний Ташкент. 17.02.1998.
10. Гиясов Б., Рахимбаева Д. Проблема подготовки дипломатических кадров в Республике Узбекистан // Ж. Маяк Востока. – 1996. – № 1-2. – С. 157-159.
11. Гиёсов Б. Элчилар ва элчихоналар // Ж. Фан ва турмуш. – 1999. – № 2. – Б. 11-12.
12. Гиёсов Б. Мисршунослик // Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 6-жилд. – Тошкент. 2003. 26-бет.

13. Гулямов С.С. Ибрагимов Н.И. Основы дипломатической деятельности Узбекистана. Т., 2002.
14. Камнев С. Центральная и Южная Азия. Новая ситуация – новые вызовы – новые интересы // Ж. Азия и Африка сегодня. – 2003. № 4. – С. 34-39.
15. Кан Сан Гу. Китай и Центральноазиатский регион (взгляд из Сеула) // Ж. Проблемы Дальнего Востока. – 2002. – № 5. – С. 39-44.
16. Касымов А.М. Внешнеполитические ориентиры Республики Узбекистан. – Т., 2002.
17. Қосимов А.М. Васькин И. Основные направления внешней политики РУз. Т., 1994.
18. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар ва тамойиллар. – Т., 2000.
19. Мунавваров З. Узбекистан и арабский мир: перспективы сотрудничества. – Т., 1977. – 158 с.
20. Отношения Египта со странами Содружества независимых государств, Албанией, Боснией и Герцеговиной. – Каирский университет. АРЕ. 2000. – 238 с.
21. Пол Бёрн. Роль региональных и внешних сил в обеспечении стабильности в Афганистане // Стабильность в Центральной Азии в постконфликтный период. – Ташкент, 2002. С. 16-18.
22. Путин В. Сейчас мы уже слышим друг друга. (Выступление на 58-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН) // Ж. Международная жизнь. – 2003. – № 9-10. – С. 3-9.
23. Рахимбаева Д. Узбекская дипломатия вчера и сегодня // Ж. Маяк Востока. – 1995. № 1-2. – С. 198-201.
24. Саидазимова Г. Интеграция в Центральной Азии: религии, вызовы, возможности // Ж. Центральная Азия и Кавказ. – 2000. – № 3. – С. 79-89.
25. Саидов А.Х. Узбекистан и ОБСЕ: грани сотрудничества. – Т., 1998. – 72 с.
26. Сафаев С. Региональное развитие и постконфликтное восстановление Афганистана // Материалы международной конференции “Стабильность в Центральной Азии в постконфликтный период” (14-15 июня 2002 года, Ташкент). – Ташкент, 2002. С. 25-30.
27. Балувев Д.Г. Введение в политический анализ. – Нижний Новгород, 2000
28. Бурдин К.С., Веселов П.В. Как оформить научную работу. – М.: Высшая школа, 1973
29. Джарол Б.М., Ричард К.Р. Политологические методы исследования. – М., 1999
30. Зарубежная политическая наука: Методология, обучение, анализ политических процессов. – М., 1994
31. Комаров М.С. Основы научных исследований. – Львов: Изд-во ВШ, 1982
32. Логика научного исследования. – М.: Наука, 1965
33. Рузавин Г.И. Методы научного исследования. – М.: Мысль, 1974
34. Симонов К.В. Политический анализ. – М., 2002
35. Хрусталева М.А. Теория политики и политический анализ. – М., 1992
36. Цукерман А. Введение в политический анализ. – М., 1995

Кўшимча адабиёт

1. Тараққиёт ва ҳамкорлик йўлларида. Ўзбекистон ташқи сиёсати ва дипломатияси. – Т., 1993. – 25-бет.
2. Ташкентская декларация об основных принципах мирного урегулирования конфликта в Афганистане // Народное слово. 22.07.1999.
3. Файзуллаев Д. Узбекистан. Дружеские отношения “после развода” // Ж. Азия и Африка сегодня. – 2003. – № 12. – С. 14-16.
4. Хоназаров Қ. Асримиз билан видолашарканмиз... // Ж. Гулистон, – 1999. № 1. 11-13 бетлар.
5. Шозамонов Ш. Узбекистан и Китай: по пути национально-политических преобразований // Ж. Шарқшунослик. – 2002. – № 2. – С. 36-41.

6. Япон тарихчиси Кумацу Хисабу билан сухбат//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1993 й., 3 сентябр.
7. Готт В.С., Семенюк Э.П., Урсул Д.Д. Категории современной науки (становление и развитие). — М.: Мысль, 1984
8. Методологические проблемы современной науки. — М.: Политиздат, 1979
9. Приходько П.И. Пути в науку. — М.: Знание, 1973
10. Рузавин Г.И. Научная теория: Логико-методологический анализ. — М.: Мысль, 1978
11. Сопер П. Основы искусства речи: Пер. с англ. испр. — М.: Прогресс; Прогресс-Академия, 1992
12. David H. Political Theory Today. — California: Stanford University Press, 1991
13. Dunn W. Public Policy Analysis: An Introduction. — Englewood Cliffs, 1994
14. Hogwood B., Gunn L. Policy Analysis for the Real World. — Oxford, 1984
15. Pal L. Public Policy Analysis: An Introduction. — Scarborough, 1992

5A120801 – ШАРҚ ФАЛСАФАСИ ВА МАДАНИЯТИ

Т у з у в ч и: Пўлатова Д.А. – ТДШИ “Шарқ фалсафаси ва маданияти” кафедраси мудир, фалсафа фанлари номзоди, доцент.

Т а қ р и з ч и л а р: Рўзматова Г.М.– Мирзо Улуғбек номидаги ЎЗМУ “Фалсафа ва мантиқ” кафедраси профессори, фалсафа фанлари доктори, профессор.

Қодиров М.– ТДШИ “Шарқ фалсафаси ва маданияти” кафедраси доценти, фалсафа фанлари номзоди, доцент.

Кириш

5A120801 – “Шарқ фалсафаси ва маданияти” йўналиши бўйича мутахассислик фанидан магистратурага кириш синовларини ташкил этиш ва ўтказиш - Шарқ ва Ғарб фалсафий тафаккур тарихининг ўзига хос хусусиятлари, маданият назарияси, ворисийлик ва янги тенденциялар, уларнинг ўзаро алоқадорлиги ҳамда ўзаро таъсири бўйича ёшларнинг билим даражасини синовдан ўтказишнинг энг ишончли усулидир.

Асосий қисм

I. ҚАДИМГИ ДУНЁ ФАЛСАФАСИ

Қадимги Марказий Осиёда илмий ва фалсафий фикрларнинг шаклланиши

Қадимги Марказий Осиёдаги маданий юксалиш, илк диний, фалсафий, илмий тасаввурларнинг пайдо бўлиши. Авесто, унда илгари сурилган ижтимоий-фалсафий ғоялар. Маздакийлик, унинг дунёқараш мазмуни. Монийлик, унинг ижтимоий-фалсафий фикр ривожига тутган ўрни. Қадимги Марказий Осиёдаги илмий ва фалсафий фикрларнинг жаҳон маданияти таракқиётига кўрсатган таъсири.

Қадимги Миср ва Бобилда дунё ҳақида дастлабки илмий тасаввурларнинг пайдо бўлиши

Қадимги Миср ва Бобилда Европа давлатлари билан иқтисодий, сиёсий, маданий ҳамкорлик. Дастлабки илмий-фалсафий фикрларнинг юзага келиши. Эр ав. III минг йилликда кулдорлик тузумнинг шаклланиши. Илмий фикрларнинг ривожланиши. Диний дунёқараш ва диний асосларга нисбатан танқидий қарашларнинг шаклланиши.

Қадимги Хитой ва Ҳиндистонда фалсафий фикрларнинг юзага келиши

Қадимги Хитойда фан ва маданият ривожиди. Шанъ-инъ давлатида кулдорликнинг вужудга келиши. Диний мифологик қараш ҳукмронлиги. Хитойда мифологик қарашларнинг ўзига хос хусусияти. Инъ ва Янъ руҳи ҳақида. Натурфалсафий ғояларнинг шаклланиши. Конфуций таълимоти, ундаги ахлоқий масалалар, уларнинг бугунги кунда ёшларни умуминсоний ахлоқий қадриятлар руҳида тарбиялашдаги аҳамияти. Унинг осмон ва олийжаноб эр ҳақидаги таълимоти. Лао Цзи таълимоти. Унинг «Дао де цзин» асари. Лао Цзининг дунёнинг моддий асоси ҳақидаги таълимоти. Унинг ижтимоий-ахлоқий қарашлари.

Қадимги Ҳиндистонда дастлабки ёзма манбалар ведаларнинг вужудга келиши. «шрути» ва «мантра». Ригведа, Самаведа, Яжурведа, Ахтарваведа. Брахман шарҳлари. Упанишадлар. Қадимги ҳинд фалсафий мактаблари. Астика ва настика.

Буддизм ва жайнизм фалсафий таълимотлари.

Қадимги Юнонистонда фалсафий фикрлар. Милет мактаби фалсафий таълимоти

Қадимги Юнонистонда ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан илғор давлатнинг вужудга келиши. Қадимги Юнон натурфалсафасининг шаклланиши, унинг космоцентриқ мазмуни. Милет мактаби. Фалес (625-547 эр. аввал) биринчи қадимги юнон олими, унинг математика ва астрономияга қўшган ҳиссаси. Математика ва дедуктив назарий фанни ва унинг дунёқарашни рационализациялаштиришдаги аҳамияти. Фалес файласуф сифатида. Сув - биринчи ибтидо. Унда Шарқ ва Юнон элементининг мавжудлиги. Фалеснинг гилозоизми, унинг мифологик тасаввурлар билан боғлиқлиги ва улардан фарқи.

Анаксимандр (эр. ав. 610-546 йиллар) - биринчи насрий фалсафий асарнинг муаллифи. Анаксимандрнинг фрагментлари. Апейрон муаммоси. Унинг биринчи ибтидо функцияси. Дастлабки номифологик космогонияси. Анаксимандр инсоннинг пайдо бўлиши ҳақида. Анаксимандр табиий қонуният ва унинг ижтимоий ва антропоморф интерпретацияси ҳақида.

Анаксимен (эр авв 588-525 йиллар). Хаво дастлабки ибтидо сифатида, унинг универсал роли ҳақидаги таълимотининг, антимиологик йўналиши ҳақида, ҳаводан бошқа стихийларнинг юзага келиши, ҳаво ва жон.

Гераклит фалсафаси

Эфеслик Гераклит (эр.авв. 544-480 й) фалсафаси, унинг «Табиат ҳақида» асари. Олов биринчи ибтидо ҳақидаги таълимотининг материалистик моҳияти Логос ҳақидаги таълимоти, табиий зарурият ғоясининг шакилланишининг ифодаси. Гераклит инсон ва унинг онги, жони ҳақида. Билишда ҳиссиёт ва ақлнинг роли. Гераклит диалектикаси борлиқнинг умумий оқувчанлиги, ўзгарувчанлиги ҳақидаги таълимоти

Пифагор фалсафаси

Пифагор (эр.ав 580-500 йиллар), унинг фалсафий таълимотлари. Пифагорчилар иттифоқининг юзага келиши. Унинг фаолияти ва идеологиясига орфик қарашларнинг таъсири. Илк пифагорчиларнинг диний-ахлоқий қарашлари. Метапонтлик Гиппас Алкемеон ва унинг тиббий таълимоти. Қарама-қаршиликлар ҳақида. Филолай (эр.авв V аср-IV аср иккинчи ярим) ва Архит (эр.ав. IV аср) пифагорчилар намояндalари.

Эмпедокл фалсафаси

Эмпедокл (эр.ав. 490-430 йиллар) нинг тўрт унсур ҳақидаги таълимоти. Жисмларнинг заррачалари ҳақидаги таълимоти ва улар жисмларнинг пайдо бўлиши манбаи эканлиги. Муҳаббат ва ёвузлик табиий жараёнларни ҳаракатга келтирувчи кучлар.

Анаксагор фалсафаси

Анаксагор (500-428 эр.ав.) нинг фалсафий таълимоти. Унинг материя ҳақидаги таълимоти. Уларда «уруғлар» (гомомериялар) ва жисмларнинг юзага келиши материянинг йўқ бўлиб кетмаслиги NOYS табиий жараёнларни ҳаракатга келтирувчи куч. Анаксагорнинг гносеологик таълимоти космогоник жараён ва унда NOYS (ақл)нинг роли астрономик ва метеорологик ходисалар.

Сукрот фалсафаси

Сукрот (эр.авв.470| 469-399 й). Сукротнинг ҳаёти ва ижоди. Давлат, унинг фаолиятига муносабати.Сукротнинг ўлими ҳақида. Сукрот қарашлари ҳақида манбалар, маълумотлар. Сукрот фалсафасининг антропологик моҳияти. Натурфалсафани инкор этиши ва фалсафани ҳаёт тарзи маъносида тушуниши. Сукрот услуги (диалектикаси). Сукротнинг ахлоқ ҳақидаги доктринаси.Сукротчилар мактаблари. Антисфен киниклар мактабининг асосчиси. Антисфеннинг сенсуализми ва умумийликнинг реаллигини инкор этиши

Левкипп-Демокритнинг атомистик таълимоти

Левкипп (эр.ав. 500-440 йиллар) атомистик таълимотнинг асосчиси. Левкипп таълимотида Иония фалсафаси ва Пармениднинг борлиқ ҳақидаги таълимотлари ўз аксини топиши. Борлиқ ва ноборлиқ, атомлар ва бўшлиқ.

Абдерлик Демокрит (эр.ав. 460-370 йиллар). Унинг ҳаёти, ижоди ва Шарқ мамлакатларга қилган саёҳати. Демокритнинг қомусий илми ва унинг асосий асарлари. Унинг томонидан атомистик принципларнинг ривожиди. Атомларнинг хоссалари. Атом ва бўшлиқнинг мавжудлигини исботлаш. Атомизм табиат ходисаларини универсал тушунтириш. Материя ва ҳаракатнинг абадийлиги ва йўқ бўлиб кетмаслиги

Платон ва Аристотель фалсафаси

Платон биографиясининг асосий фактлари. Унинг асарлари. Платон фалсафасининг назарий манбалари. Унинг идиализмининг гносеологик илдизлари. Ғоялар ҳақидаги таълимоти. Платон томонидан ғояларни танқид қилишда гносеологик ва антологик ёндошиш. Материя ва ғоялар дунёси. Ғояларнинг ўзаро алоқадорлиги ва жисмлар билан алоқадорлиги. Платон тизимида асосий функциялар. Платоннинг космологик қарашлари

уларнинг мифологик ва пифагорчилар таълимотлари билан боғлиқлиги. Яратиш муаммоси ва Демиург ғояси

Аристотель (эр.авв. 384-322 й). Аристотелнинг ҳаёти, ижоди ва асарлари. Унинг Платон Академиясидаги даври. Ўз устозининг «ғоялар дунёси» таълимотига қарши чиқиши ва унинг тўртта эътирози.

Аристотель асос солган Ликей мактаби ва ундаги илмий фалсафий фаолияти. Аристотель фанларни таснифи ҳақида. «Биринчи фалсафа» ва бошқа назарий фанлар, амалий ва ижодий фанлар. Аристотель мантиғи ва унинг фалсафий тизимидаги ўрни.

Эллин-Румо даврида антик фалсафа

Эллинизм даврида Ўрта ер денгизи халқлари ҳаётида ижтимоий- сиёсий ва иқтисодий ўзгаришлар. Александрия, Пергем ва бошқа янги маданият марказларининг пайдо бўлиши. Шарқий ўрта ер денгизи халқларининг эллиник даврида маънавий маданияти ривожда янги хусусиятларнинг юзага келиши: диний синкретизм, индивидуаллик, космополитизм, ижтимоий манфаатларнинг сўниши, пессимизм. Бу хусусиятларнинг полис тузумининг хослиги билан боғлиқлиги.

Эпикур (341-270й) ва унинг томонидан Афинада материалистик мактабнинг ташкил этилиши («Эпикур боғи»). Эпикур фалсафанинг вазифаси ҳақида. Эпикур фалсафаси томонидан Демокрит атомизимини ўзига хос маънода англаш. Атомларнинг ўз-ўзича тўғри чизикдан оғиши қобиляти, инсон эркинлигининг шарти, ўлим ҳақидаги таълимоти ва жоннинг ашъевийлиги.

Неоплатончиликнинг асосий мактаблари: Александрия-Румо (эрамизнинг III аср) суриялик (IV аср) ва Афина (V аср) мактаби ва уларнинг асосий номоёндалари Плотин(203-270 й)нинг фалсафий фаолияти унинг асарлари. Бирлик ҳақидаги таълимоти. Ақл ва дунёвий жон идеал борлиқнинг асосий ипостисийлари. Нурланиш жараёни Бирликнинг кўпайиши ва инқирози. Материя «Ноборлик» ва жисмларнинг пайдо бўлишининг салбий шароити. Жон ва тана муносабати ҳақида таълимоти ва инсон руҳининг тозаланиши худога йўл сифатида.

II. МАРКАЗИЙ ОСИЁ, ЯҚИН ВА ЎРТА ШАРҚДА ЎРТА АСР ФАЛСАФАСИ

Ислом илоҳиёти – калом фалсафасининг шаклланиши

Исломнинг асосий йўналишлари: оқимлар ва маҳзаблари. Шианинг мустақил оқим сифатида VII аср охири VIII асрнинг биринчи ярмида шаклланиши, унинг мафқураси.

Шиалар ичида исмоилийлар ва карматлар оқимининг вужудга келиши.

Исломдаги оқимлар-ашъарийлар, жабарийлар, кадарийлар, муътазилийлар, мутакаллимлар ҳақида.

Муътазилийлар (арабча-ажралиб чиққанлар, узоқлашганлар) таълимотининг илк ислом илоҳиёти оқимларидан бири эканлиги, унинг халифаликда расмий эътиқод сифатида танилиши.

Мутаъзилийлар таълимотининг ирода эканлигини эътироф қилишга, антропморфизм ва фатализмни инкор этишга асосланиши.

Имом Мотрудий ва унинг «Тавҳид» асари. Мотрудий исломиллоҳиётчилигининг назариётчиси. Мотрудий томонидан ислом ақидаларимиз моҳиятини реал ҳаётга тадбиқ қилиб талқин қилиниши. Мотуридий қарашларининг ислом илоҳиётчилик тарихидаги ўрни.

IX-XII асрларда Яқин, Ўрта Шарқ ва Марказий Осиёда фалсафий фикрлар

IX-XI асрларда Араб мамлакатлари ва Эронда ижтимоий фалсафий фикрлар.

Аббосийлар ҳукмронлиги даврида ижтимоий-иқтисодий ва тарихий шароит. Халифаликда давлатчилик масаласи. Илм-фан ривож. Боғдодда «Байтул ҳикмат» («Донолар уйи»-

«Маъмун академияси»)нинг ташкил қилиниши ва унинг илм-фан ривожигаги роли. Марказий Осиёлик олимларнинг «Маъмун академияси»ни ташкил қилишдаги ўрни ва илм-фан ривожигаги роли. Муътазиллий таълимотининг кенг тарқалиши. Араб адабиёти ва унда ижтимоий ахлоқий масалалар. Абу Юсуф ал-Киндий (800-865) биринчи араб файласуфи. Ал-Киндий ҳаёти ва илмий мероси. Ал-Киндий Арасту асарларининг шарҳловчиси. Фалсафий атамаларнинг (терминалогия) ишлаб чиқилиши, фанлар таснифи ва унинг методологик аҳамияти. Ал-Киндий метафизик қарашларида Арасту таълимотининг янги талқини. Худо-биринчи сабаб. Сабаблар ҳақида Арасту таълимотига янги ғоянинг киритилиши. Материя, шакл, замон, макон, ҳаракат. Акциденция ва субстанция. Космологик таълимоти. Ал-Киндий гносеологик таълимотида сезги ва тафаккур масаласи, уларнинг ўзаро муносабати. Ҳақиқат таълимоти.

Абу Бакр ар-Розий буюк олим ва мутафаккир (865-925), ҳаёти ва илмий меъроси. Табиий-илмий қарашлари ва унинг дунёқараш аҳамияти. Ар-Розий шарқда атомистик таълимотнинг асосчиси. Беш бошланғич худо, жон, замон, макон ва материя ҳақидаги таълимот. Субстанция ва акциденция, материя ва шакл муносабатлари ҳақидаги таълимот. Космологик таълимоти ва унинг моҳияти. Гносеологик таълимот. Сезгилар ва ташқи сескантирувчи таъсирлар ҳақидаги таълимот. Сезгилардан тафаккурга ўтиш жараёни. Ақлнинг моҳияти. Ақлнинг сезгилар моҳиятидаги ўрни. Ақлнинг вазифаси. Интуитив билиш. Авторитетга бўлган муносабат. Икки хил ҳақиқатга бўлган муносабат. Ар-Розий дунёқарашда инсон ва унинг ижтимоий ҳаётда тутган ўрни масаласи.

IX-XII асрларда Марказий Осиёда табиий-илмий ва ижтимоий-фалсафий фикрлар ривожиди

IX-XII асрларда Марказий Осиёда марказлашган мустақил феодал давлатларнинг вужудга келиши: Сомонийлар, Қорахонийлар, Ғазнавийлар давлатининг вужудга келиши ва уларнинг минтақа иқтисодий ва маданий ривожигаги аҳамияти. Иқтисодий ва маданий юксалиш. Уйғониш даври ва унинг хусусиятлари. Хоразмда «Мажлис ул-Уламо» (Олимлар мажлиси-Маъмун академияси)нинг ташкил этилиши ва табиий-илмий илмларнинг ривожиди. Муҳаммад ибн Мусо Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Абу Райҳон Беруний, Ибн Синолар табиий-илмий қарашларининг дунёқарашдаги, аҳамияти. Марказий Осиёда мустақил давлатларнинг вужудга келишида халқ ҳаракатларининг ўрни.

Абу Наср Форобий (873-950) Марказий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқда тугалланган ижтимоий-сиёсий ва фалсафий таълимот яратган мутафаккир. Форобий ва илмий мероси. Форобий - «Иккинчи муаллим». Форобий онтологик қарашларининг ғоявий илдизлари. Борлиқнинг олти босқичи – Худо, осмоний моҳиятлар, фаол ақл, жон, шакл, материя ҳақида таълимоти. Форобий онтологик ва космологик таълимотида пантеизм ва неоплотонизм ғоялари. Арасту таълимотининг янги талқини. Субстанция ва акциденция, материя ва шакл муносабатлари. Фанлар таснифи. Билишда сезги ва тафаккурнинг роли ва муносабати. Мантиқ илми ва унинг билиш ва илм-фан ривожигаги ўрни. Форобий мантиқий қарашларининг методологик аҳамияти. Форобий ўрта асрда социологик таълимот асосчиси. Инсон жамоаларининг келиб чиқиши. Инсон-ижтимоий-сиёсий ҳайвон Инсон жамоаларининг шакллари ва тузилиши. Инсон жамоаларининг моҳияти, мақсади ва интилиши жиҳатдан фарқланиши. Фозил ва жоҳил жамоалар. Ҳукмронлик шакллари. Давлатнинг келиб чиқиш сабаблари. Ижтимоий келишув. Монархия ва Монарх ҳақида ғоялар. Орзудаги жамоа ва унинг ҳукмронлик усули. Монарх ва фуқаролар ўртасидаги муносабат. Инсон ҳаётининг мазмуни ва бахт саодатга эришув воситалари. Халқлар ўртасида тинч-тотувлик муносабатлари. Форобий дунёқарашининг келгусидаги ижтимоий фикр тараққиётига таъсири.

Абу Райҳон Беруний дунёқарашиди. Ҳаёти ва илмий мероси. Беруний-ўрта асрнинг қомусий олими. Беруний табиий-илмий қарашларининг илмий ва дунёқараш аҳамияти.

Беруний фан тарихчиси. Фалсафа тарихининг қиёсий ўрганиши. Беруний онтологик қарашларининг делетик моҳияти. Космологик ва космогоник таълимотида илмийлик анъаналари. Беруний дунёқарашида диалектика унсурлари. Беруний-тажрибавий метод асосчиси. Ақлнинг моҳияти ва вазифаси. Ҳақиқат критерияси масаласи. Инсон онгида нотўғри билимлар вужудга келишининг объектив ва субъектив сабаблари. Нуфуз (авторитет)ларга бўлган муносабат. Икки хил ҳақиқат масаласи. Беруний социологик қарашлари. Одамнинг келиб чиқиш тарихи. Эралар тарихи. Ҳар бир эрани одам ва ҳавоси ҳақида. Инсон жамоаларининг келиб чиқиш сабаблари. Инсон жамолари тарихида буюқ табиий ҳодисалар роли. Турли халқлар, табақалар ва тилларнинг келиб чиқиши ҳақида. Жамият тараққиётида географик муҳитнинг аҳамияти ҳақида.

Абу Али ибн Сино (980-1037) ҳаёти ва илмий мероси. Ибн Сино табиий-илмий қарашларининг дунёқараш аҳамияти. Ибн Сино онтологик таълимотида неоплатоник унсурлар. Ишроқия (илоҳий нурланиш) фалсафаси. Моддий олам тузилиши ва ривож ҳақидаги таълимот ва унда диалектика унсурлари. Космологик таълимот. Борлиқдаги сабабий боғланишлар ҳақида. Ибн Сино гносологик қарашлари. Сизги ва тафаккур ва уларнинг ўзаро муносабати. Тажиба ҳақида. Мантиқ ва унинг билишдаги ўрни. Фанлар таснифи. Ибн Сино жамият ва давлат ҳақида. Инсониятнинг жамиятда тутган ўрни Ахлоқий қарашлар ва уларнинг инсонпарварлик моҳияти. Ибн Синонинг педагогик қарашлари. Мамлакатни бошқаришда иқтисодий сиёсат ва омиларнинг ўрни ҳақида. Динга бўлган муносабат. Ибн Сино ҳурфикрлиги.

Абу Абдуллоҳ Хоразмий (ваф.997) ва унинг «Мафотах ул-улум» асари. Фанлар таснифи ва дин методологик аҳамияти. Хоразмий фалсафавий қарашларида перипатетик фалсафанинг яқуний тарзда намоён бўлиши.

IX-XII асрларда Марказий Осиё ва Яқин Шарқ мамлакатларида ҳадис илмининг ривож.

Марказий Осиёда ҳадис илмининг ривож. Имом Бухорий ва унинг «Саҳихи. Имом Бухорий ва унинг «Саҳихи Бухорий асари. «Саҳих»да ахлоқий масалалар талқини. Масалалар ўртасидаги ижтимоий муносабатлар талқини Ат-Термизийнинг ижтимоий-ахлоқий қарашлари. Шариатга ижимоъ рай, қиёс каби рационалистик ақидаларнинг киритилиши. Уларнинг ислом мафқураси ва шариати учун ижтимоий аҳамияти, Термизий асарларининг келгусидаги илғор илмий-ахлоқий қарашлар ривожига таъсири.

Марказий Осиё ва Яқин Шарқ мамлакатларида тасаввуф тариқатларининг ривож

Суфийлик (суфизм, тасаввуфнинг) исломдаги диний-фалсафий оқим сифатида VIII асрда араб мамлакатларида вужудга келиши. Суфийлар томонидан шахсий истакдан воз кечиш ғоясининг тарғиб қилиниши. Суфийликда неоплатонизм таълимоти, иудаизм, христианлик, зардуштийлик ва айниқса буддизмнинг таъсири борлиги. Тасаввуфда пантеизм, аскетизм, мистицизмнинг тарғиб этилиши. Суфийликнинг хилма-хил шакл ва оқимларга эга эканлиги. Бу таълимотнинг асосий масаласи-инсон ва унинг худога муносабати.

Абу Ҳамид Мухаммад ибн ал-Ғаззолий (1059-1111й) томонидан тасаввуфнинг ортодоксал ислом таълимоти билан яқинлаштирилиши.

Мовароуннаҳрда суфийлик оқимининг Юсуф Хамадоний (XII аср) тариқатида бошланганлиги. Кейинчалик унда турли йўналишларнинг пайдо бўлиши, Бу йўналишларнинг йирик намояндалари Абдулҳолиқ Ғиждувоний ва Аҳмад Яссавийлар ҳақида. XIII-XIV асрларда нақшбандийликнинг вужудга келиши.

Нақшбандийликнинг ижтимоий ҳаётга, меҳнатга, дунё ноз-неъматларига, инсонга, ватанга, халққа муносабати. Нақшбандизмда назария масалалари: оламнинг илоҳий бирлиги, табиатнинг илоҳийлиги.

Тасаввуф таълимотининг бадиий адабиётда хурфикрлик, инсонпарварлик, халқпарварлик, адолатпарварлик, ҳаётни севиш ғояларини тарғиб қилинишдаги аҳамияти. Сўфизимнинг комил инсон ҳақидаги таълимоти ва унинг ҳозирги замон маънавиятимиз учун аҳамияти.

Ўрта асрларда Марказий Осиёда фалсафий ва ижтимоий фикрларнинг ривожланиши

Юсуф Хос Ҳожибнинг дунёқараши. Унинг «Қутадғу билиг» асарида инсоннинг ижтимоий моҳияти, жамият ҳаётидаги ўрни, ижтимоий вазифаси каби масалалар. Давлатчилик ва давлатнинг бошқариши масалалари. Ахлоқий қарашлар.

Махмуд Қошғарий дунёқараши. Унинг «Девону луғатат-турк» асарида халқлар томонидан яратилган. Ахлоқийлик мезонларининг аск этиши.

«Девону луғат ат-турк» Марказий Осиё халқларининг урф-одатлари, ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг хусусиятлари ҳақидаги муҳим манба

Аҳмад Югнакийнинг дунёқараши «Хиббатул ҳақоик» Марказий Осиё Ижтимоий фалсафий фикрлар тарихини ўрганувчи аср эканлиги.

XV-XVI асрларда Марказий Осиёда фалсафий фикрларнинг ривож

XV-XVI асрларда Марказий Осиёда ижтимоий-сиёсий аҳвол. Мўғуллар истелосига қарши кураш. Сарбадорлар бошчилигидаги халқ ҳаракати. Амир Темур ва унинг сиёсий қарашлари. Темурийлар сулоласининг ўрнатилиши. Темурийлар сулоласининг XIV асрнинг иккинчи ярми-XV асрдаги сиёсий ва тарихий тақдири. Ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг ривож. Табиий илмий ва ижтимоий-сиёсий билимларнинг ривож.

Фан ва маданиятнинг Самарқанд ва Ҳирот мактаблари ҳақида. Ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий ҳаётда Темурийлар сулоласининг роли. **Улуғбек**(1395-1449) ҳаёти, сиёсий ва илмий фаолияти. Улуғбек астораномик мактабининг табиий-илмий фанларнинг ривождаги роли. Улуғбек табиий-илмий меросининг аҳамияти. Улуғбекнинг хурофатга қарши кураш ва унинг хур фикрлиликнинг ривождаги роли.

Аловиддин Али Қушчи (1403-1474) нинг табиий-илмий қарашлари ва унинг дунёқараши аҳамияти.

Захриддин Бобур (1482-1530) нинг ҳаёти, ижоди, фалсафий-ижтимоий ва ахлоқий таълимотлари. Бобур йирик давлат арбоби.

Абдурахмон Жомий (1427-1492) нинг борлиқ ҳақидаги таълимотида оламнинг бирлиги масаласи. Ягона илоҳий субстанциянинг ўзини намоён қилиш усули. Пантеизм элементлари ва табиатнинг илоҳийлаштирилиши ва улуғланиши. Сиёсий-ахлоқий қарашлари. Идеал жамият ҳақидаги таълимоти. Гуманистик ғоялари. Диний қарашлари. Унинг Шарқ перепатетик фалсафасига бўлган муносабати. Жомий меъроси ва дунёқарашининг тарихий аҳамияти.

Алишер Навоий (1441-1501) дунёқарашида ижтимоий-иқтисодий, тарихий ва гносеологик илдизлари. Навоий дунёқараши-нинг имконият ва шакл, умумий алоқадорлик ва бирлик масалалари. Билиш назарияси. Ижтимоий-сиёсий қарашлари. Давлатни бошқаришнинг подшолик шаклининг асосий принциплари ва талаблари ҳақида. Фойдали ва зарарли урушлар ҳақида. Навоийнинг ахлоқий қарашлари. Гуманизм принципи. Сўфизмнинг назарий ғояларининг Навоий дунёқарашига таъсири. Навоий дунёқарашининг ўзбек классик бадиий адабиётига таъсири ва тарихий аҳамияти.

Ҳусайн Воиз Кошифий (1505 йил вафот этган) жамият ва жамият қонунлари ҳақида. Кошифий ахлоқ назарияларида меҳнатсеварлик, сахийлик, мардлик, зукколик, донолик категориялари. Кошифий ижтимоий-ахлоқий қарашларидаги антиклерикализм ғоялари.

XVII-XVIII асрларда Марказий Осиёда илғор фалсафий ижтимоий-сиёсий ва фикрлар ривож

XVII-XVIII асрларга келиб илм-фан, санъат ва маориф ишларида эришилган асосий ютуқлар.

Мирза Бедилнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари. Бедилнинг шеърят юлдузлари-Саъдий, Аттор, Ҳофиз, Навоийларнинг аъналарини давом эттириши. Жаҳон маданияти хазинасидан чуқур жой олган «Чор Унсу» (Тўрт элемент), «Ирфон», «Нуқот» каби асрлари ҳақида.

Бедилнинг фалсафий қарашлари. Унинг пантеистик таълимоти. Бедилнинг калом ва сўфизмга муносабати. Бедил оламни билиш тўғрисида. Бедил ижодида инсон ва инсонийлик муаммоси. Бедил жамият ва давлат тўғрисида. Унинг ахлоқ-одоб ҳақидаги қарашлари. Бедил ижодининг тарихий аҳамияти.

Бобораҳим Машрабнинг дунёқараши. Унинг дунёқарашида муҳим ўрин олган хурфикрли ва антиклерикал ғоялар ҳақида. Машрабнинг сўфизмга муносабати. Унинг ортодоксал ислом ақидаларига қарши туриши. Машраб ижодида пантеистик ғоялар. Машраб илғари сурган худо ҳақидаги тушунча. Унинг ижодида нақшбандлик ғояларининг ўрни олганлиги ҳақида. Машраб ижодида инсон ва инсонпарварлик ғоялари.

III. МАДАНИЯТ ФАЛСАФАСИ

Маданиятнинг ижтимоий ҳодиса сифатида моҳияти, структураси

“Маданият” тушунчаси. Маданиятнинг ижтимоий-тарихий характери. Маданиятга конкрет-тарихий ёндашув. Маданиятни англашга семиотик ёндашув.

Маданиятнинг структураси ва элементлари, уларнинг ижтимоий белгиланганлиги, асосий хусусиятлари ва алоқадорлиги. «Моддий маданият» тушунчаси, унинг характерли хусусиятлари ва ривожланиш тенденциялари.

Ишлаб чиқариш маданияти ва унинг жамиятдаги роли. Истеъмол маданияти ва оқилона истеъмолни шакллантириш муаммолари. Иқтисодий маданият, унинг структураси. Бозор муносабатларига ўтиш шароитида шахс иқтисодий маданияти аҳамиятининг ўсиб бориши.

«Маънавий маданият» тушунчаси. Дунёқараш маънавий маданиятнинг асоси сифатида. Маънавий ишлаб чиқариш ва истеъмолнинг моҳияти. Маънавий маданият ривожланиш қонунларининг ўзига хос хусусиятлари.

Дин ва маънавият

Жамият барқарор ривожланишининг маънавий жиҳатлари. Дин башарият маънавий маданиятнинг муҳим элементи сифатида. Диннинг моҳияти ва функциялари. Диннинг структураси. Диннинг тарихий шакллари. Мустақиллик шароитида динга муносабатнинг тубдан ўзгариши. Дин ва маънавият. Диннинг зоҳирий ва ботиний жиҳатлари. Имон-этиқод маънавиятнинг таркибий қисми сифатида. Динда илм ва ибрат.

Ақидапарастликнинг гносеологик, сиёсий-ижтимоий ва тарихий илдизлари. Дин ва сиёсат. Диний ақидапарастлик ва экстремизм - диний қадриятларнинг тоталитаризм тафаккури руҳидаги ғаразли талқини сифатида. Ёш авлодни миллий маънавиятимиз аъналарини руҳида тарбиялаш - улар онгини турли ғаразли "оқимлар" таъсиридан ҳимоялашнинг энг самарали йўли. Диний бағрикенглик ва этиқодда устуворлик.

Маданиятда миллийлик ва умуминсонийлик, ворислик янгилаш диалектикаси

ва

Маданиятнинг этномиллий моҳияти. Маданиятда миллийлик. Тил, аъна, урф-одат, маросим, ахлоқ-одоб нормалари каби маданий қадриятлардаги миллий ўзига хосликлар.

Маданиятда миллийлик ва умуминсонийлик. Ворислик ва унинг намоён бўлиш хусусиятлари. Янгилаш – маданият ривожланишининг зарурий шарти. Шахс эрки ва маънавий такомил имкониятлари. Инсоният маданияти ривожининг ҳозирги даврида унинг

умуминсонийлик элементлари билан бойишини келтириб чиқарувчи объектив ва субъектив омиллар.

Мустақил Ўзбекистонда жаҳон маданиятига муносабат. Умуминсоний қадриятлар ва миллий маънавий нисбати. Миллий маънавийтимизнинг умуминсоний моҳияти.

XXI аср маданияти - хусусиятлари, муаммолари ва истиқболлари.

Маданиятнинг ижтимоий функциялари

Маданиятнинг кўп функциявийлиги. Инсон яратувчилик фаолияти маданиятнинг асосий функцияси сифатида. Маданиятнинг билиш функцияси. Маданият ривожланиши инсон билишининг ривожланиши, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамиятнинг ўз-ўзини англаши сифатида. Ижтимоий тажрибани «вертикал» ва «горизонтал» узатиш. Маданиятнинг алоқа (коммуникатив) функцияси. Кишилар мулоқоти маданият мавжудлигининг зарурий шarti. Бевосита ва билвосита мулоқот. Миллий ва халқаро тиллар. Мулоқот маданияти. Маданиятнинг тартибга солиш (регулятив) функцияси. «Маданият нормалари» тушунчаси. Маданият нормаларининг кўп йўналишлилик характери.

Хулқ нормалари ва намуналари. Урф-одатлар ва маросимлар. Маданиятнинг баҳолаш (аксиологик) функцияси ва унинг маданият функциялари тизимидаги ўрни.

Шахс, оила, жамият маданияти ва уларнинг ўзаро алоқадорлиги

«Шахс маданияти» тушунчаси. Шахс маданият ижодкори ва маданият маҳсули сифатида. Шахс маданиятининг ижтимоий-тарихий ва этник белгиланганлиги. Шарқда “комил инсон” тушунчасининг шаклланиши ва унинг талқини.

«Оилада маданий муҳит» тушунчаси. Унинг шаклланиши ва ривожланишига таъсир қилувчи объектив ва субъектив омиллар. Оилавий маданий муҳитда миллий ва умуминсоний жиҳатлар.

«Жамият маданияти» тушунчаси. Жамият маданиятининг барқарор ва ўзгарувчан жиҳатлари. Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш жараёнида жамият маданиятида бўлаётган ўзгаришларнинг моҳияти.

«Элитар маданият» ва «оммавий маданият» тушунчаларининг мазмуни. Оммавий маданият мазмунини белгилашдаги турлича ёндошувларнинг моҳияти. Глобаллашув шароитида оммавий маданиятнинг шахс ва жамият маданиятига таъсири.

Маънавий маданиятни шакллантиришнинг тарбиявий воситалари ва йўллари

Шахснинг маънавий маданиятини шакллантиришда оила-маҳалла-жамият тизимининг ўзаро алоқадорлиги. Узлуксиз таълим тизимида ёшларнинг ахлоқий маданиятини шакллантириш имкониятлари. Шахс маънавий маданиятининг шаклланишига таъсир этувчи омил ва воситалар. Оммавий ахборот воситалари ва Интернет тизимининг ўрни. Тарбия ва ўз-ўзини тарбия шахс ахлоқий маданиятини шакллантиришнинг муҳим омили сифатида.

Глобаллашув шароитида, ёшларда “оммавий маданият” ва турли ички, ташқи таҳдидларга қарши иммунитетини шакллантиришда Ўрта аср Шарқ фалсафаси, илм-фани ва маданиятининг, хусусан Марказий Осиёдан етишиб чиққан олим ва мутафаккирларнинг маънавий меросининг ўрни ва аҳамияти.

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати Раҳбарий адабиётлар

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.

2. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni (yangi tahrir).//O'zbekistonning yangi qonunlari, №19, -T.:Adolat, 1998.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O'zbekiston, 2016.
4. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: O'zbekiston, 2017.
5. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.–T.:O'zbekiston, 2017.
6. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O'zbekiston, 2017.
7. **2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasi**// <https://www.lex.uz>
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida O'zbekistondagi Islom madaniyati markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida www.press-service.uz/uz/lists/view/688
9. Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha muhim vazifalar belgilab berildi (Besh tashabbus) <http://www.uza.uz/oz/politics/prezident-yeshlar-manaviyatini-yuksaltirish-ularning-b-sh-va-19-03-2019>
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori http://www.bukhari.uz/wp-content/uploads/2018/08/PQ_2855.pdf
11. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 21-aprel kuni Toshkent shahrining Olmazor tumanidagi Hazrati Imom (Xastimom) majmuasida Islom madaniyati markazini tashkil etish bo'yicha nutqi. http://uza.uz/uz/programs/mustaqilligimizning-23-yilligi/o-zbekistonda-islom-sivilizatsiyasi-markazi-tashkil-etiladi-01-09-2017/?month=04&year=2018&SECTION_CODE=mustaqilligimizning-23-yilligi&ELEMENT_CODE=o-zbekistonda-islom-sivilizatsiyasi-markazi-tashkil-etiladi-01-09-2017

Асосий адабиётлар:

1. Каримов И.А. Тўла асарлар тўплами. 1-24 жилдлар. – Т.: Ўзбекистон, 1996-2016.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият–енгилмас куч. –Т.:Маънавият, 2008.
3. Ўзбекистон фалсафаси тарихи. 1-том.-Т.: Ношир. 2013.
4. Ўзбекистон фалсафаси тарихи. 2-том.-Т.: Мумтоз сўз. 2017.
5. Пўлатова Д., Қодиров М., Ахмедова М., ва бошқ. Фалсафа тарихи: Шарқ фалсафаси. Ўқув кўлланма. –Т.: ТДШИ. 2013.
6. Фалсафа. Дарслик. Ахмедова М.А. умум.таҳ. Т.:2006.
7. Шарқ фалсафаси. Т.:ТошДШИ. 2006 .
8. Қодиров М. Марказий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқнинг фалсафий тафаккури (ўрта асрлар). – Т.: ТошДШИ нашриёти. 2010.
9. Восточная философия. Т.:2006.
10. История восточной философии: Учебное пособие. - М.: ИФРАН.- 1998.
11. Основы философии: Учебник для вузов. Под ред. Ахмедовой М.А. и Хана В.С. – Т., 2004.
12. Пўлатова Д., Рўзматова Г. Фарб фалсафаси тарихи. Ўқув кўлланма. Т.: Фан ва технология. 2018.
13. Йўлдошев С., Усмонов М, Каримов Р. Қадимги дунё ва Ўрта аср Фарбий Европа фалсафаси. Ўқув кўлланма. –Т.: Шарқ,, 2003.

14. Абдуллаев М., Умаров Э., Очилдиев А. Маданиятшунослик асослари. – Т.: Турон-икбол, 2006.
15. Абдурахмонов М., Рахмонов Н. Маданиятшунослик. –Т.: Университет, 2011.
16. Имомназаров М., Саидов У. Миллий тараққиётнинг маънавий-ахлоқий асослари. – Т.: Академия, 2005.
17. Очилдиев А. Маданият фалсафаси. – Т.: Мухаррир нашриёти, 2010.
18. Маънавият. Асосий тушунчалар изоҳли луғати. –Т.: Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2010.
19. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. –Т.: Ўзбекистон,1997.
20. Теория культуры. Под ред.: Иконниковой С.Н., Большакова В.П. –М./С.-Петербург:Питер. 2010.
21. Peter Adamson. Philosophy in the Islamic World. – New York: Oxford Press, 2015.

Қўшимча адабиётлар:

1. Абдуҳалимов Б. «Байт–ал ҳикма» ва Ўрта Осиё олимларининг Бағдоддаги илмий фаолияти. –Т.: Тошкент ислом университети, 2004.
2. Комилов Н. Тасаввуф. –Т.: ТДШИ, 2006.
3. Лун Юй. Исматуллаева Н. Хитой тилидан таржимаси. Масъул муҳаррир ва Сўзбоши муаллифи: Пулатова Д.А. –Т.: ТДШИ, 2013.
4. Маънавият юлдузлари. (Марказий Осиёлик машҳур сиймолар, алломалар, адиблар)// Масъул муҳаррир: М.М.Хайруллаев. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашр, 1999.
5. Нуритдинов М.Н., Пўлатова Д.А., Файзиходжаев Д.Э.ва бошқ. Яқин ва Ўрта Шарқ халқлари ижтимоий-фалсафий фикрлари (VIII-XVIII асрлар). – Т.: ТДШИ, 2014.
6. Пўлатова Д.А., Сулаймонов Ж.Б. Абу Зайд Абдурахмон Ибн Халдун қарашларида ахлоқ масалалари. – Т.: ТДШИ, 2014.
7. Пўлатова Д., Расулева Н., Сулаймонов Ж. Абдуҳалимов А. Ибн Мискавайҳнинг ахлоқий қарашлари. (“Таҳзиб-ул -ахлоқ” ва “Ал-Ҳикмат ал-холида” асарлари асосида). –Т.: ТДШИ, 2013.
8. Томпсон М. Восточная философия. – М.: Гранд, 2001.
9. Фалсафа: энциклопедик луғат./ЎзРФА И. Мўминов номидаги фалсафа ва ҳуқуқ инситути. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2010.
10. Фалсафа. Қомусий луғат /Қ.Назаров таҳрири остида. –Тошкент: ЎФМЖ, 2005
11. Қодиров М. Марказий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқнинг фалсафий тафаккури (ўрта асрлар). Ўқув қўлланма. –Т.: ТДШИ, 2010.
12. Қодиров М. Насриддин Тусийнинг “Ахлоқи Носирий” асари ва унинг таҳлили. –Т. ТДШИ, 2014.
13. Глобаллашув. Оммавий маданият. Миллий ғоя. –Т.:Маънавият. 2009.
14. Ғойибназаров Ш. Оммавий маданият. –Т.: Ўзбекистон, 2012.

5A231001 – ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ИҚТИСОДИЁТИ ВА МАМЛАКАТШУНОСЛИК (мамлакатлар ва минтақалар бўйича)

Тузувчилар: Қодирова З.А. – ТошДШИ “Халқаро иқтисодий муносабатлар” кафедраси мудир, иқтисод фанлари бўйича PhD.

Эрмаматов Ш.Ж. – ТошДШИ “Хорижий мамлакатлар иқтисодиёти” кафедраси мудир, иқтисод фанлари номзоди.

Такризчилар: Камилова М.Х. - ТошДШИ “Иқтисодёт назарияси” кафедраси мудир, иқтисод фанлари номзоди, доцент.

Мажидов Н.М. – ЎзМУ “Минтақавий иқтисодиёт ва менежмент” кафедраси доценти, иқтисод фанлари номзоди

КИРИШ

Хорижий мамлакатлар иқтисодиёти ва мамлакатшунослик мутахассислиги бўйича мутахассислик фанидан магистратурага кириш имтиҳонларини ташкил этиш ва ўтказиш хорижий мамлакатлар иқтисодиёти ривожланиши тенденциялари, ихтисосликнинг муҳим назарий ва амалий масалалари бўйича талабаларнинг билим даражасини синовдан ўтказишнинг энг ишончли усулидир.

Асосий қисм

Имтиҳон синовларига киритилган саволлар мазмуни

Хорижий мамлакатлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг тенденциялари ва қонуниятлари, иқтисодий назария, минтақа мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг долзарб муаммолари тўғрисида умумий маълумотлар.

Иқтисодий назария ва умумиқтисодий фанлар

“Иқтисодиёт назарияси” фанининг предмети. Иқтисодиётнинг асосий уч муаммоси. Ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжлар, уларнинг таркиби ва турлари. Иқтисодий қонунлар ва категориялар.

Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт жараёнлари ва босқичлари. Ижтимоий-иқтисодий тизимлар. Мулкчилик муносабатларининг иқтисодий моҳияти. Мулкчилик шакллари. Мулк объектлари ва субъектлари.

Товар ва товар ишлаб чиқаришнинг хусусиятлари. Товарнинг нафлилиги ва айирбошланиш нисбати (қиймати). Товар қиймати ва қиймат қонуни. Пулнинг келиб чиқиши, моҳияти ва функциялари.

Бозор иқтисодиётининг мазмуни ва унинг асосий белгилари. Бозор иқтисодиётининг афзалликлари ва зиддиятлари. Бозор иқтисодиётига ўтиш йўллари.

Талаб тушунчаси, талаб қонуни. Талабнинг ҳажмига ва миқдорига таъсир этувчи омиллар. Таклиф тушунчаси, таклиф қонуни. Таклифнинг ҳажмига таъсир этувчи омиллар. Бозор мувозанати.

Рақобатнинг моҳияти ва унинг иқтисодий асослари. Рақобат турлари. Рақобат усуллари. Номукамал рақобат ва унинг асосий кўринишлари: монополистик рақобат ва олигополия. Антимонопол қонунчилик ва унинг асосий йўналиши.

Пул муомаласи ва унинг амал қилиш қонуниятлари. Инфляция, унинг моҳияти ва турлари. Кредитнинг моҳияти, манбалари ва вазифалари.

Аграр муносабатлар ва иқтисодиётнинг аграр сектори. Ер рентаси ва турлари.

Миллий иқтисодиёт тушунчасининг мазмуни. Миллий иқтисодиёт ривожланишини тавсифловчи кўрсаткичлар. ЯИМ. ЯММ.

Истеъмол ва жамғарманинг иқтисодий мазмуни. Истеъмол ва жамғариш ўртасидаги ўзаро боғлиқлик, уларни белгиловчи омиллар.

Иқтисодий ўсишнинг мазмуни. Иқтисодий ўсиш мезонлари ва асосий кўрсаткичлари. Иқтисодий ўсиш омиллари. Иқтисодий ўсишнинг турлари. Иқтисодий салоҳият ва ундан самарали фойдаланиш йўллари.

Иқтисодиётнинг циклиги тушунчаси. Иқтисодий цикл мазмуни. Макроиқтисодий бекарорлик кўрсаткичлари. Жаҳон молиявий- иқтисодий инқирози, унинг сабаблари ва намоён бўлиши.

Молиявий муносабатларнинг моҳияти. Молия ва молия тизими. Фискал сиёсат. Давлат бюджети, унинг таркиби ва бюджет жараёнлари. Бюджет тақчиллиги ва давлат қарзлари.

Монетар сиёсат ва банк тизими. Пул муомаласи ва унинг амал қилиш қонуниятлари. Банкларнинг кредит сиёсатининг моҳияти, манбалари ва вазифалари. Марказий, тижорат ва хусусий банклар ва уларнинг вазифалари.

Иқтисодиётни тартибга солишнинг моҳияти ва зарурлиги. Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш, унинг мақсади ва вазифалари. Давлатнинг иқтисодиётга таъсир қилиш усуллари ва воситалари. Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш бўйича замонавий назариялар: Кейнсчилик, монетар ва янги классик моделлар.

Хорижий мамлакатлар иқтисодиёти ва мамлакатшунослик

А) Узоқ Шарқ минтақаси иқтисодиёти ва мамлакатшунослиги

Узоқ Шарқ минтақаси мамлакатларининг иқтисодий-географик тавсифи. Узоқ Шарқ мамлакатларининг демографик ривожланиш хусусиятлари. Узоқ Шарқ мамлакатларининг минерал-хом ашё ресурслари. Узоқ Шарқ мамлакатларида ер-сув ресурсларидан фойдаланиш хусусиятлари. Узоқ Шарқ мамлакатларининг инновация ва илмий-техника ресурслари. Узоқ Шарқ мамлакатларида иқтисодий ўсиш хусусиятлари. Узоқ Шарқ мамлакатлари миллий иқтисодиётининг таркиби ва ундаги ўзгаришлар. Узоқ Шарқ мамлакатлари саноатининг ривожланиш хусусиятлари. Узоқ Шарқ мамлакатларида саноат сиёсати. Хитойда саноат тармоқларининг ривожланиши. Узоқ Шарқ мамлакатларида транспорт ва алоқа тизими. Узоқ Шарқ мамлакатларида туризм соҳасининг ривожланиши. Узоқ Шарқ мамлакатларида тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши. Узоқ Шарқ мамлакатларида меҳнат бозори ривожланишининг ўзига хос жиҳатлари. Узоқ Шарқ мамлакатларида ижтимоий сиёсат ва аҳоли турмуш даражаси. Узоқ Шарқ мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг худудий хусусиятлари. Узоқ Шарқ мамлакатларида иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш тизими. Узоқ Шарқ мамлакатларида пул тизими ва пул-кредит сиёсати. Узоқ Шарқ мамлакатларининг молия-бюджет тизими. Узоқ Шарқ мамлакатларининг солиқ тизими. Узоқ Шарқ мамлакатлари валюта тизими ва назорати. Минтақа мамлакатларининг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви йўналишлари. Минтақа мамлакатлари ташқи иқтисодий алоқалари. Минтақа мамлакатларининг халқаро иқтисодий ташкилотлар билан ҳамкорлиги йўналишлари. Узоқ Шарқ мамлакатларининг МДХ мамлакатлари билан савдо иқтисодий алоқалари. Минтақа мамлакатларининг инвестиция сиёсати. Минтақа мамлакатларида глобал инқирозга қарши кураш дастурлари. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг минтақа мамлакатлари иқтисодиётига таъсири. Минтақада интеграция жараёнларини ривожлантириш шарт-шароитлари. Осиё Тинч океани минтақасида интеграция жараёнлари динамикасига ижобий ва салбий таъсир кўрсатаётган омиллар.

Б) Яқин Шарқ минтақаси иқтисодиёти ва мамлакатшунослиги

Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари иқтисодиётига умумий тавсиф. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларининг аҳоли ва меҳнат ресурслари. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларининг минерал-хом ашё ресурслари. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларининг ер ва сув ресурслари. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида иқтисодий ўсиш хусусиятлари. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари миллий иқтисодиёти таркиби ва ундаги таркибий ўзгаришлар. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари саноатининг ривожланиш хусусиятлари. Яқин ва Ўрта Шарқ

мамлакатларида қишлоқ хўжалиги ривожланишининг замонавий тенденциялари. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида транспорт ва алоқа тизими. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида туризм соҳаси ривожланиши.. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида бизнес ва тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида меҳнат бозори ривожланишининг ўзига хос жиҳатлари. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида ижтимоий сиёсат ва аҳоли турмуш даражаси. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ҳудудий хусусиятлари. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш тизими. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида пул тизими ва пул-кредит сиёсати. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида молия-бюджет тизими. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари валюта тизими ва назорати. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларининг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви йўналишлари. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари ташқи иқтисодий алоқалари. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларининг халқаро иқтисодий ташкилотлар билан ҳамкорлиги йўналишлари. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларининг Европа Иттифоқи билан савдо-иқтисодий ҳамкорлиги. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларининг МДХ мамлакатлари билан савдо-иқтисодий алоқалари. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида эркин иқтисодий зоналар фаолияти. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари иқтисодиётида нефть омили. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларининг нефть сиёсати. Форс кўрфази араб мамлакатларида миграция муаммолари. Форс кўрфази араб мамлакатларининг жаҳон нефть бозорида тутган ўрни ва роли. Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларининг инвестиция салоҳияти.

В) МДХ мамлакатлари иқтисодиёти ва мамлакатшунослиги

МДХ мамлакатларининг иқтисодий-географик жойлашуви. МДХ мамлакатларининг демографик ривожланиш хусусиятлари. МДХ мамлакатларининг минерал хом ашё ресурслари. МДХ мамлакатларида ер-сув ресурсларидан фойдаланиш хусусиятлари. МДХ мамлакатларининг инновация ва илмий-техника ресурслари. МДХ мамлакатларида иқтисодий ўсиш хусусиятлари. МДХ мамлакатлари миллий иқтисодиёти таркиби ва ундаги ўзгаришлар. МДХ мамлакатлари саноатининг ривожланиш хусусиятлари. МДХ мамлакатларининг инвестиция сиёсати. МДХ мамлакатлари саноат сиёсати. МДХ мамлакатларида қишлоқ хўжалиги ривожланишининг замонавий тенденциялари. МДХ мамлакатларида транспорт ва алоқа тизими. МДХ мамлакатларида туризм соҳасининг ривожланиши. МДХ мамлакатларида бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос хусусиятлари. МДХ мамлакатларида тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши. МДХ мамлакатларида меҳнат бозори ривожланишининг ўзига хос жиҳатлари. МДХ мамлакатларида ижтимоий сиёсат ва аҳоли турмуш даражаси. МДХ мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ҳудудий хусусиятлари. МДХ мамлакатларида иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш тизими. МДХ мамлакатларида пул тизими ва пул-кредит сиёсати. МДХ мамлакатларида молия-бюджет тизими. МДХ мамлакатлари солиқ тизими. МДХ мамлакатлари валюта тизими ва назорати. МДХ мамлакатларининг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви йўналишлари. МДХ мамлакатлари ташқи иқтисодий алоқалари. МДХ мамлакатларининг халқаро иқтисодий ташкилотлар билан ҳамкорлиги йўналишлари. Ўзбекистоннинг МДХ мамлакатлари билан савдо-иқтисодий алоқалари. МДХда интеграция жараёнларини ривожлантириш шарт-шароитлари. МДХда минтақавий интеграция жараёнлари динамикасига ижобий ва салбий таъсир кўрсатаётган омиллар.

Миллий иқтисодиёт

Иқтисодий ривожланишнинг ”ўзбек модели”. Ислохотларнинг стратегик йўналишлари. Ресурслар салоҳияти, унинг мазмуни, таркиби. Ўзбекистоннинг демографик хусусиятлари. Меҳнат ресурслари, унинг ҳолати ва динамикаси. Ўзбекистоннинг ер ва сув ресурслари.

Ўзбекистоннинг минерал-хом ашё ресурслари. Ўзбекистоннинг ёқилғи-энергетика ресурслари. Миллий саноат ва унинг тармоқ ва ҳудудий таркиби. Ўзбекистонда саноат

тараққийнинг истиқболлари. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги ривожланишининг ҳозирги ҳолати. Ўзбекистонда инвестиция сиёсатининг асосий йўналишлари.

Ўзбекистонда хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга жалб этиш. Хорижий инвестицияларнинг барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашдаги роли.

Ўзбекистонда ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма. Ўзбекистонда транспорт ва алоқа. Ўзбекистонда туризм ва хизмат кўрсатишнинг бошқа турлари.

Ўзбекистонда илмий-техника тараққийи. Илмий-техника салоҳияти. Фан ва таълим тизимини ислоҳ қилиш.

Ўзбекистонда макроиқтисодий ўзгаришлар. Иқтисодий ўсиш ва макроиқтисодий барқарорлик.

Ўзбекистонда истеъмол бозори ва турмуш сифати. Аҳоли турмуш даражаси, уни ифодаловчи кўрсаткичлар.

Ўзбекистоннинг давлат бюджети ва унинг таркибий қисмлари. Ўзбекистонда солиқ тизими ва уни такомиллаштириш йўналишлари. Ўзбекистонда банклар ва банк тизими.

Ўзбекистонда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш. Хусусий секторнинг иқтисодиётдаги ўрни. Кичик ва хусусий тадбиркорлик ривожланишининг асосий босқичлари.

Ўзбекистонда ташқи иқтисодий фаолиятнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари. Ташқи иқтисодий сиёсат. Ташқи савдо, унинг таркиби ва динамикаси.

Ўзбекистон хўжалигининг жаҳон хўжалигидаги ўрни ва роли. Ўзбекистоннинг халқаро иқтисодий ташкилотлар билан алоқаси. Ўзбекистоннинг минтақавий интеграцион алоқалари. Глобаллашув шароитида Ўзбекистоннинг жаҳон хўжалигидаги мавқеини ошириш имкониятлари. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида Ўзбекистон иқтисодиёти.

Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар

Жаҳон иқтисодий тизими; жаҳон хўжалиги тараққийининг асосий босқич ва тенденциялари. Жаҳон иқтисодиётда интернационаллашув жараёни, халқаро меҳнат тақсимоти (ихтисослаштириш ва кооперация). Халқаро уюшма (ТМК)лар ва уларнинг жаҳон иқтисодиётда тутган ўрни ва аҳамияти. Замонавий жаҳон иқтисодиётдаги интеграцион жараёнларнинг моҳияти, асосий босқичлари. Жаҳон молиявий тизими. Ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар таснифи. Постиндустриал ривожланиш босқичи ва ушбу жараённинг жаҳон иқтисодиётга таъсири. Янги индустриал давлатлар. Ташқи қарз муаммоси. Халқаро иқтисодий муносабатларнинг турлари ва шакллари. Халқаро савдо назарияси; мутлақ ва нисбий афзаллик вазиятлари. Махсус ишлаб чиқариш омиллари назарияси ва халқаро савдо. Ишлаб чиқариш ресурслари ва ташқи савдо: Хекшер-Олин модели. Ташқи савдонинг стандарт модели. Такومиллашмаган рақобат ва халқаро савдо. Иқтисодий ўсиш ва халқаро савдо. Халқаро молиявий ва иқтисодий ташкилотлар. Жаҳон бозорида товарлар ва хизматлар савдоси. Ишлаб чиқариш омилларининг халқаро кўчиб юриши. Халқаро иш кучи миграцияси. Халқаро кредит. Халқаро инвестициялар ва трансмиллий компаниялар. Валюта бозори ва валюта курси. Очиқ иқтисодиёт шароитида макроиқтисодий сиёсат. Ички ва ташқи мувозанат. Белгилаб қўйилган валюта курси шароитида макроиқтисодий сиёсат. Сузиб юрвчи валюта курси шароитида макроиқтисодий сиёсат. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг келиб чиқиш сабаблари. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг намоён бўлиш шакллари. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг ташқи савдо алоқаларига таъсири.

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати Асосий адабиётлар

1. «Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси нинг янги таҳрирдаги Қонуни, 2000 йил 26 май, 77-П-сон

2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. – Т.: “Ўзбекистон” 2017
3. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз.- Т.: “Ўзбекистон”, 2016
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Экспорт импорт” операцияларини тартибга солиш чора - тадбирлари тўғрисида” ги Фармони Тошкент ш.,1995 йил 11 апрель, ПФ-1096-сон
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида ташқи савдо фаолиятини янада эркинлаштириш чора- тадбирлари тўғрисида” ги Фармони Тошкент ш., 2003 йил 26 сентябрь,
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ташқи иқтисодий ва савдо алоқалари, хорижий инвестицияларни жалб этиш соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш тўғрисида». 2005 йил 21 июлдаги ПФ-3631-сон Фармони
7. Абдурахмонов Қ.Х., Аллаяров А.Л., Додобоев Ю.Т., Хасанжонов Қ.А. Марказий Осиё давлатларининг регионал иқтисодиёти. – Т.: “Turon-Iqbol” нашриёти, 2006. – 424 б.
8. Алимов Р.М. Центральная Азия: общность интересов. – Т.: «Шарк», 2005. – 464 с.
9. Динкевич А.И., Швыдко В. Г. Страны Центральной Азии - новая фаза переходного периода / Ин-т востоковедения РАН. - М., 2005. – 174 с.
10. Козик Л.П., Кохно П.А. СНГ: Реалии и перспективы. М.: Изд. дом «Юридический мир», 2001. – 304 с.
11. Тўхлиев Н.Т., Ҳақбердиев Қ.Қ., Эрмаматов Ш.Ж., Холматов Н.Б. Ўзбекистон иқтисодиёти асослари. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 280 б.
12. Тўхлиев Н.Т. Тараққиётнинг ўзбек модели. Т. “ЎЗМЭ”, 2012, 240 б.
13. Центральная Азия: геэкономика, геополитика, безопасность. Т.: «Шарк». 2002. – 208 с.
14. Экономика России и других постсоветских стран: учеб. пособие. /под. Ред. А.С. Булатова. – М.: Экономистъ, 2005. – 415 с.
15. Экономическая и социальная география стран ближнего зарубежья: Пособие для вузов. / М.П. Ратанова, В.Л. Бабурин, Г.И. Гладкевич, В.Н. Горлов, А.И. Даньшин; под. ред. М.П. Ратановой. М.: Дрофа, 2004. – 576 с.
16. Международная экономическая интеграция: учебное пособие. / под. ред. д-ра экон. Наук, проф. Н.Н.Ливенцева. – М.: Экономистъ, 2006. – 430 с.
17. Алчинов В.М. СНГ-Россия-Евросоюз. Проблемы и перспективы интеграции. /В.М. Алчинов; Дипломат. Акад. МИД России, Ин-т актуал. междунар. проблем. – М.: Восток-Запад, 2008. – 220 с.
18. Мировая экономика: учебник /под. ред. Б.М. Смитиенко. - М.: Высшее образование, Юрайт - Издат, 2009. - 581 с.
19. Кудров В.М. Мировая экономика: учебник. / В.М. Кудров. - М.: Юстицинформ, 2009. - 512 с.
20. Зиядуллаева Л.С., Абидов Н.А., Рискулов Р.Б., Араб мамлакатлари иқтисодиёти. Т.2009
21. Вейн Пэнси, Жданов Сергей «Арабские страны в мировой экономике» Издательство: АНК ИЛ, Панорама Издательский дом, 2006 г.
22. Александров И.А. Монархии Персидского залива: этап модернизации / И. А. Александров. - М.: Дело и сервис, 2000. - 544 с.
23. Бирюков Е.С. Страны ССАГПЗ на мировом рынке финансовых услуг: Монография / Е.С. Бирюков. — М.: Издательство «Экономика». 2007 — 224 с.
24. Степанова Н.В. Интеграционные процессы в арабском мире / Н. В. Степанова //Восток /Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений: Учебное пособие для вузов/ Под ред. А.Д. Воскресенского; МГИМО(У) МИД России. – М.: РОССПЭН, 2002. – С.283-342.

25. Мартынова М.Ю. Основы конституционного (государственного) права стран-членов ОПЕК: учеб. пособие / М.Ю. Мартынова. - М.: МГИМО-Университет, 2008. - 332 с. - ISBN 978-5-9228-0356-4.
26. Степанова Н.В. Интеграционные процессы в арабском мире/Н.В. Степанова//Восток/Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений: Учебное пособие для вузов/ Под ред. А.Д. Воскресенского; МГИМО(У) МИД России. – М.: РОССПЭН, 2002. – С.283-342.

Қўшимча адабиётлар

1. Мировая экономика. Практикум: учеб. пособие - М.: Проспект, 2009. - 200 с.
2. Ломакин. В.К. Мировая экономика: учебник. - М.: ЮНИСТИ-ДАНА, 2008. - 671с.
3. Мировая экономика: прогноз до 2020 года /под ред. акад. А.А. Дынкина /ИЗЭМОРАН. - М.: Магистр, 2008. - 429 с.
4. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник. /под ред. проф. А.С. Булатова, проф. Н.Н. Ливенцева. - М.: Магистр, 2008. - 654 с.
5. Гоголева Т.Н. Международная экономика: учебное пособие. - М.: КНОРУС, 2008. - 304 с.
6. Ломакин В.К. Мировая экономика. Практикум: учеб. пособ. - М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2007. - 223 с.
7. Страны и регионы мира: экономико-политический справочник/под ред. А. С. Булатова. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006
8. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник /под ред. С.Б. Лаврова, Н.В. Каледина. – М., 2002
9. Алисов Н.В. Экономическая и социальная география мира. – М., 2001

5A231102 – ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТ
(тармоқлар ва соҳалар бўйича)

Тузувчилар:

Хусанов Ч.Қ. – ТошДШИ “Хорижий мамлакатлар иқтисодиёти ва сиёсати” факультети декани, иқтисод фанлари номзоди.

Эрмаматов Ш.Ж. – ТошДШИ “Хорижий мамлакатлар иқтисодиёти” кафедраси мудири, иқтисод фанлари номзоди.

Қодирова З.А. – ТошДШИ “Халқаро иқтисодий алоқалар” кафедраси мудири иқтисод фанлари бўйича PhD

Тақризчилар: Камилова М.Х. - ТошДШИ “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси мудири, иқтисод фанлари номзоди, доцент.

Шарифхўжаев Ш. А. – ЖИДУ “Халқаро иқтисодиёт” кафедраси мудири, иқтисод фанлари доктори

КИРИШ

Ташқи иқтисодий фаолият мутахассислиги бўйича мутахассислик фанидан магистратурага кириш имтиҳонларини ташкил этиш ва ўтказиш умумиқтисодий билимлар, ташқи иқтисодий фаолият йўналишлари, жаҳон иқтисодиёти ва хорижий мамлакатлар иқтисодиёти ривожланиши тенденциялари ҳамда ихтисосликнинг муҳим назарий ва амалий масалалари бўйича талабаларнинг билим даражасини синовдан ўтказишнинг энг ишончли усулидир.

Асосий қисм

Имтиҳон синовларига киритилган саволлар мазмуни

Иқтисодий назария, ташқи иқтисодий фаолият йўналишлари, жаҳон иқтисодиёти қонуниятлари ва хорижий мамлакатлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг долзарб муаммолари тўғрисида умумий маълумотлар.

1-БЛОК

Иқтисодий назария ва умумиқтисодий фанлар

“Иқтисодиёт назарияси” фанининг предмети. Иқтисодиётнинг асосий уч муаммоси. Ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжлар, уларнинг таркиби ва турлари. Иқтисодий қонунлар ва категориялар.

Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт жараёнлари ва босқичлари. Ижтимоий-иқтисодий тизимлар. Мулкчилик муносабатларининг иқтисодий моҳияти. Мулкчилик шакллари. Мулк объектлари ва субъектлари.

Товар ва товар ишлаб чиқаришнинг хусусиятлари. Товарнинг нафлилиги ва айирбошланиш нисбати (қиймати). Товар қиймати ва қиймат қонуни. Пулнинг келиб чиқиши, моҳияти ва функциялари.

Бозор иқтисодиётининг мазмуни ва унинг асосий белгилари. Бозор иқтисодиётининг афзалликлари ва зиддиятлари. Бозор иқтисодиётига ўтиш йўллари.

Талаб тушунчаси, талаб қонуни. Талабнинг ҳажмига ва миқдорига таъсир этувчи омиллар. Таклиф тушунчаси, таклиф қонуни. Таклифнинг ҳажмига таъсир этувчи омиллар. Бозор мувозанати.

Рақобатнинг моҳияти ва унинг иқтисодий асослари. Рақобат турлари. Рақобат усуллари. Номукамал рақобат ва унинг асосий кўринишлари: монополистик рақобат ва олигополия. Антимонопол қонунчилик ва унинг асосий йўналиши.

Пул муомаласи ва унинг амал қилиш қонуниятлари. Инфляция, унинг моҳияти ва турлари. Кредитнинг моҳияти, манбалари ва вазифалари.

Аграр муносабатлар ва иқтисодиётнинг аграр сектори. Ер рентаси ва турлари.

Миллий иқтисодиёт тушунчасининг мазмуни. Миллий иқтисодиёт ривожланишини тавсифловчи кўрсаткичлар. ЯИМ. ЯММ.

Истеъмол ва жамғарманинг иқтисодий мазмуни. Истеъмол ва жамғариш ўртасидаги ўзаро боғлиқлик, уларни белгиловчи омиллар.

Иқтисодий ўсишнинг мазмуни. Иқтисодий ўсиш мезонлари ва асосий кўрсаткичлари. Иқтисодий ўсиш омиллари. Иқтисодий ўсишнинг турлари. Иқтисодий салоҳият ва ундан самарали фойдаланиш йўллари.

Иқтисодиётнинг циклиги тушунчаси. Иқтисодий цикл мазмуни. Макроиқтисодий бекарорлик кўрсаткичлари. Жаҳон молиявий- иқтисодий инқирози, унинг сабаблари ва намоён бўлиши.

Молиявий муносабатларнинг моҳияти. Молия ва молия тизими. Фискал сиёсат. Давлат бюджети, унинг таркиби ва бюджет жараёнлари. Бюджет тақчиллиги ва давлат қарзлари.

Монетар сиёсат ва банк тизими. Пул муомаласи ва унинг амал қилиш қонуниятлари. Банкларнинг кредит сиёсатининг моҳияти, манбалари ва вазифалари. Марказий, тижорат ва хусусий банклар ва уларнинг вазифалари.

Иқтисодиётни тартибга солишнинг моҳияти ва зарурлиги. Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш, унинг мақсади ва вазифалари. Давлатнинг иқтисодиётга таъсир қилиш усуллари ва воситалари. Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш бўйича замонавий назариялар: Кейнсчилик, монетар ва янги классик моделлар.

2-БЛОК

Ташқи иқтисодий фаолият

Ташқи иқтисодий фаолиятни ташкил этиш. Ташқи иқтисодий фаолият моҳияти. Ташқи иқтисодий алоқаларнинг асосий шакллари. Ташқи иқтисодий фаолият ривожланишининг асосий омиллари. Мамлакатнинг ташқи иқтисодий комплекси.

Ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солиш мақсадлари ва тамойиллари. Ўзбекистонда ташқи иқтисодий фаолиятни давлат томонидан тартибга солувчи органлар. Ташқи иқтисодий фаолиятни нодавлат тартибга солинишини ташкил этиш.

Бож иши. Ўзбекистон Республикаси бож кодексида фойдаланиладиган асосий тушунчалар. Бож тўловлари, тарифлари ва уларнинг турлари. Тариф имтиёзлари.

Ташқи иқтисодий фаолиятда транспортдан фойдаланиш зарурати. Асосий транспорт воситалари орқали халқаро етказиб беришни ташкил этиш. Транспорт суғуртаси.

Ташқи иқтисодий фаолиятда маркетинг. Маркетинг моҳияти, тамойиллари ва усуллари. Маркетинг маълумотлар базаси ва прогнозлаш. Маркетинг стратегиясини танлаш босқичлари.

Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни тузишнинг асосий мақсадлари. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни бошқариш. Хорижий инвестицияларнинг ташкилий шакллари. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни иқтисодий самарадорлигини аниқлаш.

Ташқи савдо шартномаларининг моҳияти, турлари ва фаолият механизмлари. Шартномаларда товар таркиби, предмети ва миқдори. Товарни қадоклаш ва маркалаш. Халқаро товар биржаларида амалга ошириладиган келишувлар. Халқаро аукционларда савдо операцияларини амалга ошириш.

Илмий техник ҳамкорликнинг асосий шакллари. ‘Ноу-хау’ ва лицензияларни сотиш бўйича операциялар. Ижара ва лизинг операциялари. Молиявий лизинг.

Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар

Жаҳон иқтисодий тизими. жаҳон хўжалиги тараққиётининг асосий босқич ва тенденциялари. Жаҳон иқтисодиётида интернационаллашув жараёни, халқаро меҳнат тақсимоти (ихтисослаштириш ва кооперация). Халқаро уюшма (ТМК)лар ва уларнинг жаҳон иқтисодиётида тутган ўрни ва аҳамияти. Замонавий жаҳон иқтисодиётидаги интеграцион жараёнларнинг моҳияти, асосий босқичлари. Жаҳон молиявий тизими. Ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар таснифи. Постиндустриал ривожланиш босқичи ва ушбу жараённинг жаҳон иқтисодиётига таъсири. Янги индустриал давлатлар. Ташқи қарз

муаммоси. Халқаро иқтисодий муносабатларнинг турлари ва шакллари. Халқаро савдо назарияси; мутлақ ва нисбий афзаллик вазиятлари. Махсус ишлаб чиқариш омиллари назарияси ва халқаро савдо. Ишлаб чиқариш ресурслари ва ташқи савдо: Хекшер-Олин модели. Ташқи савдонинг стандарт модели. Такомиллашмаган рақобат ва халқаро савдо. Иқтисодий ўсиш ва халқаро савдо. Халқаро молиявий ва иқтисодий ташкилотлар. Жаҳон бозорида товарлар ва хизматлар савдоси. Ишлаб чиқариш омилларининг халқаро кўчиб юриши. Халқаро иш кучи миграцияси. Халқаро кредит. Халқаро инвестициялар ва трансмиллий компаниялар. Валюта бозори ва валюта курси. Очиқ иқтисодиёт шароитида макроиқтисодий сиёсат. Ички ва ташқи мувозанат. Белгилаб қўйилган валюта курси шароитида макроиқтисодий сиёсат. Сузиб юрувчи валюта курси шароитида макроиқтисодий сиёсат.

3-БЛОК

Хорижий мамлакатлар иқтисодиёти

Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётининг умумий харктеристикаси. АҚШнинг умумий иқтисодий-географик харктеристикаси ва мамлакатнинг жаҳон иқтисодиётида тутган ўрни. АҚШ иқтисодиётининг таркиби ва унинг ўзига хос хусусиятлари. АҚШнинг ташқи иқтисодий алоқалари.

Канада иқтисодиёти. Канаданинг умумий иқтисодий-географик харктеристикаси ва мамлакатнинг жаҳон иқтисодиётида тутган ўрни. Канада макроиқтисодий ривожланиш модели. Канада меҳнат бозорининг ўзига хос хусусиятлари. Канаданинг ташқи иқтисодий алоқалари.

XX асрнинг иккинчи ярмида Ғарбий Европа мамлакатлари иқтисодий ривожланишининг умумий тавсифи. Европанинг етакчи мамлакатлари иқтисодиёти. Европада интеграцион жараёнлар. Ғарбий Европа мамлакатларида таркибий ўзгаришлар. Ев

Япониянинг умумий иқтисодий-географик тавсифи ва мамлакатнинг миллий хусусияти. Япониянинг тармоқ таркиби. Япониянинг ташқи иқтисодий алоқлари.

Ривожланаётган мамлакатларга умумий тавсиф. Ривожланаётган мамлакатлар иқтисодий тараққиётида табиий ва аҳоли ресурсларининг ўрни. Ривожланаётган мамлакатларнинг халқаро капитал ҳаракатидаги ўрни

Форс кўрфазининг нефт экспорт қилувчи мамлакатлари. Нефт бумининг сабалри ва микёси. Минтақа мамлакатларида иқтисодиётни диверсификациялаш масалалари. Форс кўрфази мамлакатлари меҳнат бозорининг ўзига хос хусусиятлари. Минтақа мамлакатлари иқтисодиёти инсон омили.

Жануби-Шарқий Осиёнинг (ЖШО) янги индустриал мамлакатлари. ЖШОнинг янги индустриал мамлакатларининг АҚШ ва япония бозорлари томон йўналишининг афзалликлари. Янги индустриал мамлакатларида юқори иқтисодий ривожланиш суръатларининг сабабалари. Янги индустриал мамлакатларда самарали иқтисодий сиёсат.

Осиё-Тинч океани (ОТО) минтақаси. Мамлакатлари. ОТО минтақаси мамлакатлари иқтисодий ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари ва минтақада давлатлараро ҳамкорликни рағбатлантирувчи омиллар. Экспортга асосланган тараққиёт сиёсати. ОТО минтақасидаги халқаро ҳамкорлик иқлими.

Хитой Халқ Республикаси (ХХР)нинг иқтисодий-географик тавсифи. ХХР иқтисодий тараққиёт моделининг ўзига хос хусусиятлари. ХХРнинг ташқи иқтисодий алоқалари. Ўзбекистон ва ХХР ўртасидаги савдо ҳамкорлик алоқалари.

Хиндистоннинг иқтисодий-географик тавсифи. Хиндистон иқтисодий тараққиёт моделининг ўзига хос хусусиятлари. Хиндистоннинг тармоқ таркиби. Хиндистон ташқи иқтисодий алоқалари. Ўзбекистон ва Хиндистон ўртасидаги савдо ҳамкорлик алоқалари.

МДХ мамлакатларининг иқтисодий-географик тавсифи. МДХ мамлакатлари миллий иқтисодиёти таркиби ва ундаги ўзгаришлар. МДХ мамлакатларида бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос хусусиятлари. МДХ мамлакатларида тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши. МДХ мамлакатларида меҳнат бозори ривожланишининг ўзига хос жиҳатлари.

МДХ мамлакатларининг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви йўналишлари. МДХ мамлакатлари ташқи иқтисодий алоқалари. Ўзбекистоннинг МДХ мамлакатлари билан иккитомонлама ва кўптомонлама иқтисодий алоқалари.

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

Асосий адабиётлар

1. АСЕАН – движущая сила региональной интеграции в Азии. Монография. М.2018.
2. Вахабов А.В., Таджибаева Д.А., Хаджибакиев Ш.Х. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар: Ўқув қўлланма/ и.ф.д., проф. Вахабовнинг умумий тахрири остида. – Т.: Молия, 2011. – 708 б.
3. Внешнеэкономическая деятельность в 2 ч. Часть 1. 2-е изд., пер. и доп. Учебник для бакалавриата и магистратуры. М.2018.
4. Погорлецкий А.И. Мировая экономика и международные экономические отношения. Учебник для академического бакалавриата. М.2018. – 499 с.
5. Мировая экономика и международные экономические отношения : учебник / под ред. В.К. Поспелова. — М. : ИНФРА-М, 2017. — 370
6. Костин А., Прокушев Е. Внешнеэкономическая деятельность. Учебник и практикум. Учеб. пос. М.2016.
7. Мокров Г.Г. Евразийский экономический союз. Общий рынок: формирование, регулирование, защита. Монография. М.2018.
8. Тўхлиев Н.Т., Ҳақбердиев Қ.Қ., Эрмаматов Ш.Ж., Холматов Н.Б. Ўзбекистон иқтисодиёти асослари. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 280 б.
8. Экономика России и других постсоветских стран: учеб. пособие. /под. Ред. А.С. Булатова. – М.: Экономистъ, 2005. – 415 с.
9. Экономическая и социальная география стран ближнего зарубежья: Пособие для вузов. / М.П. Ратанова, В.Л. Бабурин, Г.И. Гладкевич, В.Н. Горлов, А.И. Даньшин; под. ред. М.П. Ратановой. М.: Дрофа, 2004. – 576 с.
10. Международная экономическая интеграция: учебное пособие. / под. ред. д-ра экон. Наук, проф. Н.Н. Ливенцева. – М.: Экономистъ, 2006. – 430 с.
11. Вейн Пэнси, Жданов Сергей «Арабские страны в мировой экономике» Издательство: АНКИЛ, Панорама Издательский дом, 2006 г.
12. Бирюков Е.С. Страны ССАГПЗ на мировом рынке финансовых услуг: Монография / Е.С. Бирюков. — М.: Издательство «Экономика». 2007 — 224 с.
13. Конотопов М.В. История экономики зарубежных стран. – М.: Изд-во КноРус, 2006.
14. Кочергина Т.Е. Мировая экономика. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 244 с.
15. Ломакин В.К. Мировая экономика: Учебник для ВУЗов. – М.: ЮНИТИ, - 2010. – 672 с.
16. Международные экономические отношения /Под ред. В.Е. Рыбалкина. – М.: ЮНИТИ, 2008. – 591 с.
17. Международные экономические отношения. Международный бизнес/ Учебник. – Ростов-на-Дону, Феникс, 2009. – 571 с.
18. Международные экономические отношения: Учебник для бакалавров/ Под ред. Хасбулатова Р.И. – М.: Юрайт, 2012. – 910 с.
19. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика. – М.: «Дело и Сервис», 2008. – 352 с.
20. Михайлушкин А.И., Шимко П.Д. Международная экономика: теория и практика. – М.: Питер, 2008. – 464 с.

Қўшимча адабиётлар

10. Александров И.А. Монархии Персидского залива: этап модернизации / И. А. Александров. – М.: Дело и сервис, 2000. - 544 с.
11. Алимов Р.М. Центральная Азия: общность интересов. – Т.: «Шарк», 2005. – 464 с.
12. Мировая экономика. Практикум: учеб. пособие - М.: Проспект, 2009.- 200 с.
13. Ломакин. В.К. Мировая экономика: учебник. - М.: ЮНИСТИ-ДАНА, 2008. - 671с.

14. А. И. Дралин, С. Г. Михнева. Внешнеэкономическая деятельность: учебное пособие. М. 2008.
15. Динкевич А.И., Швыдко В. Г. Страны Центральной Азии - новая фаза переходного периода / Ин-т востоковедения РАН. - М., 2005. – 174 с.
16. Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / ИЭМОРАН. - М.: Магистр, 2008. - 429 с.
17. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник. / под ред. проф. А.С. Булатова, проф. Н.Н. Ливенцева. - М.: Магистр, 2008. - 654 с.
18. Гоголева Т.Н. Международная экономика: учебное пособие. - М.: КНОРУС, 2008. - 304 с.
19. Ломакин В.К. Мировая экономика. Практикум: учеб. пособ. - М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2007. - 223 с.
7. Николаева И.П. Мировая экономика: учебное пособие: третье издание, переработанное и дополненное. – М.: ЮНИТИ, 2006. – 510 с.
8. Спиридонов И.А. Мировая экономика: Учеб. пособие. – М.: Инфра. – 2004.
9. Страны и регионы мира: экономико-политический справочник / под ред. А. С. Булатова. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006
10. Томас А. Пугель, Питер Х. Линдерт Международная экономика. – М.: Дело и Сервис, 2003. – 800 с.
11. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / под ред. С.Б. Лаврова, Н.В. Каледина. – М., 2002
12. Друзик Я.М. Мировая экономика: страны, регионы, континенты. – М.: «Экономистъ», 2002.
13. Алисов Н.В. Экономическая и социальная география мира. – М., 2001
14. Степанова Н.В. Интеграционные процессы в арабском мире / Н.В. Степанова // Восток/Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.Д. Воскресенского; МГИМО(У) МИД России. – М.: РОССПЭН, 2002. – С.283-342.
15. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М: «Дрофо», 2003.
16. Мировая экономика. Глобальные тенденции за 100 лет / под редакцией Королева И.С. – М.: «Экономистъ», 2003
17. Мировая экономика и международные экономические отношения. – М.: Магистр, 2010. – 654
18. Мировая экономика: учебник / под редакцией Николаевой И.П. – М.: Проспект, 2010. – 240 с.
19. Е.Ф. Прокушев. Внешнеэкономическая деятельность. Учебник. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и КО», 2006. – 448 с.
20. Козик Л.П., Кохно П.А. СНГ: Реалии и перспективы. М.: Изд. дом «Юридический мир», 2001. – 304 с.
21. Ростовский Ю.М., Гречков В.Ю. Внешнеэкономическая деятельность: Учебник. 3-е издание. "Магистр" М. 2008.
21. Колесов В.П. Экономика зарубежных стран: Учебник. – М.: «Дело», 2003.
23. Киреев А. П. Международная экономика. В 2-х ч. - Ч. II. Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. Учебное пособие для вузов. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 416 с.
24. Киреев А. П. Международная экономика. В 2-х ч. - Ч. I. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов. - М.: Междунар. отношения, 2002. – 488 с.
25. Махмудов Э.Р. Мировая экономика: современные экономические системы: учебное пособие. – Т.: УМЭД, 2006. – 496 с.
26. Центральная Азия: геоэкономика, геополитика, безопасность. Т.: «Шарк». 2002. – 208 с.
27. Погорлецкий А.И. Экономика зарубежных стран: учебник / А.И. Погорлецкий - СПб.: Издательство Михайлова В.А., 2003.
28. Смитиенко Б.М. Мировая экономика: учебник для бакалавров. – М.: Юрайт, - 2012. – 590 с.
29. Ҳақимова М., Ҳўжаев Х., Маҳмудов Б. Халқаро иқтисодий муносабатлар. – Т.: «Ўқитувчи», 2006.
30. Шодиев Р.Х. Жаҳон иқтисодиёти. – Т.: «Шарк», 2005

Магистратурага киришда ўтказиладиган синов фанлари бўйича кирувчилар билимини баҳолаш МЕЗОНЛАРИ

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурида белгиланган вазифаларни амалга ошириш, юқори малакали етук мутахассисларга бўлган эҳтиёжни қондириш мақсадида, магистратурага қабул Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2018/2019 ўқув йилида Ўзбекистон Республикасининг олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш тўғрисида”ги 2018 йил 8 июндаги ПҚ-3769-сон Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 20 июндаги “Олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш, талабалар ўқиши кўчириш, қайта тиклаш ва ўқишдан четлаштириш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида”ги 393-сонли Қарори билан тасдиқланган 2-илова “Олий таълим муассасаларининг магистратурасига ўқишга қабул қилиш тартиби тўғрисида Низом” асосида амалга оширилади.

Магистратурага кирувчилар кириш синовларини ўзбек ва рус тилларида топширадилар.

Магистратурага киришда танланган мутахассислик бўйича махсус фандан синов.

Магистратурага киришда танланган мутахассислик бўйича билим даражасини белгиловчи фанлардан синов ўтказилади, баҳолаш **мезони 0** баллдан **100** баллгачани ташкил қилади. Синовда кирувчининг танланган мутахассислик бўйича назарий билими аниқланиб баҳоланади.

Ҳар бир савол бўйича жавобларни баҳолаш қуйидаги мезонлар асосида амалга оширилади:

- назарий ва амалий боғлиқликда ёритилган;
- мазмунни ёритишда мустақил илмий мушоҳада;
- ном ва илмий атамаларни билиш даражаси;
- илмий мушоҳада юритиш иқтидори тўла кўринса;
- келтирилган фактлар ҳозирги даврдаги жараёнлар, ўзгаришлар билан ўзаро алоқадорликда очиб берилган, чуқур илмий таҳлил этилган ҳамда хронологик жиҳатдан тўғри ёритилган;
- ўз фикрини тизимли мустақил таҳлил қилган, эркин ва мустақил ифода эта олган;
- фикр аниқ ва изчил ифодаланган, барча саволлар мутлақо тўлиқ ёритилган ва бунда тегишли илмий адабиётларга таянилган ҳар томонлама чуқур асосланган жавобларга **аъло** баҳо қўйилади.

Барча саволларга нисбатан тўлиқ жавоб берилган, фикр изчил ифодаланган, лекин бунда тегишли илмий ва услубий адабиётларга камроқ эътибор берилган бўлса, **яхши** баҳо қўйилади.

Барча саволларга қисман жавоб бера олган ва маълум даражада илмий, ўқув-услубий адабиётларидан фойдаланган бўлса, **қониқарли** баҳо қўйилади.

Фикр аниқ ифода этилмаган, биронта ҳам саволга қисман бўлсада тўғри жавоб берилмаган, тегишли илмий, ўқув-услубий адабиётлардан мутлақо фойдаланилмаган жавоблар учун **қониқарсиз** баҳо қўйилади.

ЖАМИ: 100 балл, шундан:

- 1-саволга жавоб: максимал – 30 балл;
- 2-саволга жавоб: максимал – 35 балл;
- 3-саволга жавоб: максимал – 35 балл.

II 1) Фикр аниқ ва изчил ифодаланган, барча саволлар мутлақо тўлиқ ёритилган ва бунда тегишли илмий адабиётларга таянилган, биринчи манбааларда баён қилинган

фикрлар ҳар томонлама чуқур асосланган жавобларга жаъми 86-100 балл - аъло баҳо қўйилади.

2) Барча саволларга нисбатан тўлиқ жавоб берилган, фикр изчил ифодаланган, лекин бунда тегишли илмий ва услубий адабиётларга камроқ эътибор берилган бўлса, жаъми 71-85 балл- яхши баҳо қўйилади.

3) Барча саволларга қисман жавоб бера олган ва маълум даражада адабиётлардан фойдаланган бўлса, жаъми 56-70 балл- қониқарли баҳо қўйилади.

4) Фикр аниқ ифода этилмаган, биронта ҳам саволга қисман бўлсада жавоб берилмаган, тегишли илмий-услубий адабиётлардан мутлақо фойдаланилмаган жавоблар учун 56 дан паст балл - қониқарсиз баҳо қўйилади ва кейинги кириш синовларига киритилмайди.

Магистратурага кириш имтиҳонлари саволлари мутахассислик фанларининг ўқув дастурларида берилган мавзулар бўйича ишлаб чиқилади.

Магистратурага мутахассислик бўйича махсус фандан кириш синови учун белгиланган максимал баллнинг 55 фоизи ва ундан кам тўплаганлар магистратурага қабул қилинмайди.